

Rasprava "De vera orthographia" Marijana Šunjića

Miletić, Matea

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:647472>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-29**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za klasičnu filologiju

Matea Miletić

RASPRAVA „DE VERA ORTHOGRAPHIA“ MARIJANA ŠUNJIĆA

Diplomski rad

Mentorica: dr. sc. Irena Bratičević

Zagreb, veljača 2020.

SADRŽAJ

1. UVOD	3
2. O MARIJANU ŠUNJIĆU	4
2.1. RANE GODINE I OBRAZOVANJE MARIJANA ŠUNJIĆA	4
2.2. DJELOVANJE MARIJANA ŠUNJIĆA KAO ŽUPNIKA, VIKARA I BISKUPA	5
2.3. JEZIKOSLOVNI ZNAČAJ MARIJANA ŠUNJIĆA U DOBA ILIRSKOG POKRETA	5
2.4. KNJIŽEVNI I ZNANSTVENI OPUS MARIJANA ŠUNJIĆA.....	7
3. <i>DE VERA ORTHOGRAPHIA</i>	8
3.1. STRUKTURA CJelokUPNOG DJELA <i>DE VERA ORTHOGRAPHIA</i>	8
3.2. PRAELUDIUM (PREDGOVOR).....	9
3.3. PRVO POGLAVLJE.....	12
3.3.1. DE FINE ARTIS SCRIBENDI, ET ADHIBITIS AD EUMDEM VARIIS MODIS	12
3.3.2. CAUSA PERCIPUA, CUR SIT VITIOSA ARS SCRIBENDI	14
3.3.3. SUPREMA VOCIS ARTICULATAE PINGENDAE, SEU LITTERIS RITE EXPRIMENDAE REGULA	14
3.4. TREĆE POGLAVLJE – O KONSONANTIMA	16
3.4.1. UNIVERZALNA ABECEDA MARIJANA ŠUNJIĆA.....	18
4. MARIJAN ŠUNJIĆ I NJEGOVO DJELO <i>DE VERA ORTHOGRAPHIA</i> U NASTAVNOJ PRAKSI LATINSKOG JEZIKA	27
5. ZAKLJUČAK	28
6. LITERATURA.....	29
7. DODATAK	31
7.1. TABLICE KONSONANATA IZ ŠUNJIĆEVA DJELA.....	31
7.2. PRIJEVOD.....	35

1. UVOD

U ovome radu bit će prikazano djelo *De ratione depingendi rite quaslibet voces articulatas seu de vera orthographia cum necessariis elementis alphabeti universalis* Marijana Šunjića te autorova biografija i djelovanje. U prvome dijelu rada bit će riječi o Šunjićevu životu, obrazovanju i djelovanju, kako kao župnika, vikara i biskupa, tako i kao franjevca koji se aktivno pridružio ilirskom pokretu. Zatim će biti riječi o jezikoslovno-književnom djelovanju Marijana Šunjića, o svim njegovim djelima, s posebnim naglaskom nanjegovo najznačajnije djelo, lingvističku raspravu *De vera orthographia*. Tako će se u nastavku rada ukratko opisati struktura djela, a zatim, kako bi se stekao što kvalitetniji uvid u ovo djelo, detaljnije analizirati pojedini dijelovi ove lingvističke rasprave: *Praeludium*, odnosno Predgovor, prvo poglavlje – *De fine artis scribendi, et adhibitis ad eundem variis modis; Causa percipua, cur sit vitiosa ars scribendi; Suprema vocis articulatae pingendae, seu literis rite exprimendae regula* te treće poglavlje – *De consonis, earumque subtili discrimine*.

Na samome kraju rada nalaze se Šunjićeve tablice na koje se referirao u svome djelu te prijevod dijelova rasprave o kojima će u ovome radu biti riječi.

2. O MARIJANU ŠUNJIĆU

2.1. RANE GODINE I OBRAZOVANJE MARIJANA ŠUNJIĆA

Marijan Šunjić, rođen 7. siječnja 1798. godine u Bučićima pokraj Travnika, bio je bosanski franjevac, biskup i poliglot. Prema zapisima fra Ante Kneževića krsno ime bilo mu je Ivan, odnosno Ivo, po svetom Ivanu Krstitelju, a nakon što je 7. siječnja 1813. godine obukao franjevački habit, nadjenao si je ime Marijan u čast župniku i svom učitelju Marijanu Jakovljeviću, od kojeg je stekao osnovnu izobrazbu u samostanu u Fojnici.¹

Godinu dana nakon što je obukao franjevački habit Šunjić odlazi u Zagreb, gdje nastavlja srednjoškolsko obrazovanje. U razdoblju od 1814. do 1821. godine studira filozofiju u Zagrebu, a teologiju u Mohaču u Mađarskoj. Godine 1821. Šunjić je u Zagrebu i Beču pohađao studij istočnjačkih jezika – arapskoga, perzijskoga i turskog jezika, a uz to je ondje naučio njemački i francuski jezik. Nedugo nakon studija u Zagrebu i Beču, 1825. godine odlazi u Bolognu k poliglomu kardinalu Giuseppeu Gasparu Mezzofantiju, gdje provodi neko vrijeme studirajući talijanski te mnoge slavenske jezike. Osim toga, Šunjić je kao vrsni poliglot poznavao i klasične jezike – latinski i grčki.

Po završenim studijima Marijan Šunjić je, vrativši se iz Italije u Bosnu, obavljao različite funkcije u internoj fratarskoj upravi, radi čega je povremeno boravio u Austriji, Mađarskoj, Italiji i Turskoj u raznim misijama. U Bosni Srebrenoj 1826. postao je kapelanom na Kupresu, zatim 1831. godine župnikom u Mokronogama, a 1836. godine župnikom u Orašju kraj Travnika. Također je obavljao službe tajnika i kustosa Provincije Bosne Srebrne u razdoblju od 1847. do 1851. godine. Zadnjih pet godina života, od 1855. do 1860. godine, obavljao je službu apostolskog vikara te je bio biskup u Bosni. Umro je 28. rujna 1860. godine u Beču.

¹ Karamatić, M. (ur.). Fra Anto Knežević. O Marijan Šunjić. *Biografije bosanskih franjevaca*. Synopsis – Svjetlo riječi – Naša ognjišta. Zagreb – Sarajevo – Tomislavgrad, 2015. Str. 88-90.

2.2. DJELOVANJE MARIJANA ŠUNJIĆA KAO ŽUPNIKA, VIKARA I BISKUPA

Marijan Šunjić se, posebice dok je bio župnik i kasnije apostolski vikar i biskup, vrlo mnogo zalagao za narod i Provinciju Bosnu Srebrenu, koja je tada bila pod osmanlijskom vlašću. Zajedno s izaslanstvom Bosne Srebrene Šunjić je putovao 1834. i 1840. godine u Rim te 1846. godine u Carigrad „radi potreba Provincije; pisao je caru Franji Josipu u Beč tražeći od njega da se zauzme za poboljšanje uvjeta života katolika pod turskom vlašću“.² Šunjić se zalagao za podizanje crkava i samostana te za napredak školstva u Bosni. Turske su ga vlasti u dva navrata zatvorile te je „dvaput 1827. i 1834. odležao po nekoliko mjeseci u zatvoru“.³

2.3. JEZIKOSLOVNI ZNAČAJ MARIJANA ŠUNJIĆA U DOBA ILIRSKOG POKRETA

Ilirizam, odnosno ilirski pokret, čijim se utemeljiteljem smatra Ljudevit Gaj,⁴ javio se početkom 1830-ih godina, a trajao je do početka 1850-ih godina. „Glavni su ciljevi ilirskog pokreta bili uvođenje, na temelju poduzete reforme, zajedničkoga književnog jezika i pravopisa za sve južne Slavene (»Ilire«), jačanje međusobnih kulturnih veza i svijesti o zajedništvu i, osobito, stvaranje jedinstvene književnosti“.⁵

U vrijeme „kad su se mnogi mladi bosanski fratri-studenti odlazeći na studije (od 1839. godine) priključili ilirskom pokretu“,⁶ isto su učinili i neki bosanski franjevci poput Marijana Šunjića, Ivana Franje Jukića i Martina.

S obzirom na poglede na jezik i pravopis, nastale su tri struje bosanskih franjevaca. Jedna su struja bili *gajevci*, odnosno oni koji su prihvaćali sve ilirske ideje, a jedan od najznačajnijih franjevaca ove struje bio je fra Ivan Franjo Jukić. Druga struja koja je prihvaćala ilirske ideje, no sa željom da ih prilagodi bosansko-hercegovačkoj stvarnosti, bili su *bosanski ilirci*, čiji je predstavnik fra Martin Nedić, a jedan od pristaša ovog pogleda na ilirski preporod bio je i fra Marijan Šunjić.⁷ Treća struja i ona koja se protivila svemu ilirskome, i grafiji i pravopisu i ideologiji, bili su *kujundževci*, „tj. zagovornici latiničke grafije kakva se među bosanskim

² Karamatić, M. Predgovor. *Biografije bosanskih franjevaca*. Str. 15.

³ Kovačić, A. S. *Hrvatski franjevački biografski leksikon*. Leksikografski zavod Miroslava Krležje. Zagreb, 2010. Str. 526.

⁴ Ljudevit Gaj (1809-1872) – vođa hrvatskoga narodnoga preporoda i pisac.

⁵ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=27089> . Pristupano 9.12.2019.

⁶ Pudić, I. Univerzalno fonetsko pismo Marijana Šunjića. *Radovi ANUBiH XIII*, 1960. Str. 192.

⁷ Musa, Š. Vasilj, M. Jezikoslovni prinosi Marijana Šunjića i osobitosti njegova jezika. *Suvremena pitanja*. VI/ 11-12. Mostar, 2011. Str. 193-209.

franjevcima bila učvrstila nakon reforme (tzv. novog »lipopisanja«) što su je proveli fra Andrija Kujundžić i fra Stjepan Marijanović“.⁸ Glavni predstavnik ove struje bio je biskup Rafo Barišić, čiji su se stavovi i djelovanja smatrali izrazito antiilirskima. Pristaše ilirizma optuživao je kao buntovnike i izdajnike, a odatle se razvila i poznata *Barišićeva afera*.

Barišićeva afera dotakla se i fra Marijana Šunjića, koji se u to vrijeme borio za interese Provincije Bosne Srebrene. Naime, radi se o Šunjićevoj Bilješci (Nota) „čiji je tekst bio popratni dio čestitke koju je Bosna Srebrena uputila Franji II. 1834. pod nazivom *Augusto Austriae imperatori, regique Apostolico Francisco Primo et nobili Pannoniae genti a provincia Bosnae Argentinae grati animi testificatio exhibita xenii ad instar recurrente anno Domini MDCCCXXXIV*“.⁹ Kako su neki navodi izrazito zasmetali biskupu Rafi Barišiću, koji ih je protumačio kao napad na svoje biskupsko dostojanstvo, spor oko Šunjićeve *Note* može se smatrati i početkom Barišićeve afere.

Poput Martina Nedića, Marijan Šunjić je u doba ilirskoga pokreta pisao preporodne pjesme u duhu hrvatskog narodnog preporoda te je s Nedićem tiskao pjesme u čast bana Josipa Jelačića.¹⁰ Također je, poput Ivana Franje Jukića, prikupljao narodne pjesme – njegova zbirka *Narodne junačke pjesme iz Bosne i Hercegovine* objavljena je posmrtno 1915. godine.

U doba preporoda, nakon što su gajevci postigli prevagu nad kujundževcima, u uporabu dolazi Gajev pravopis,¹¹ a nakon toga će se Marijan Šunjić „u Bosni i Hercegovini okušati u stvaranju jedinstvenoga pravopisa svih naroda“.¹² Tako je Šunjić napisao „u samoći samostana u Gučoj Gori“¹³, a 1853. godine objavio u Beču na latinskome jeziku svoju čuvenu jezikoslovnu raspravu *De ratione depingendi rite quaslibet voces articulatas seu de vera orthographia cum necessariis elementis alphabeti universalis*, u kojoj pokušava ustanoviti načela univerzalnoga fonetskoga pisma.

⁸ <http://www.matica.hr/vijenac/167/hrvatski-jezik-i-franjevci-bosne-srebrene-17773/>. Pristupano 9.12.2019.

⁹ Barišić, R. Latinisti iz studentskih klupa – o književnom stvaranju klerika Bosne Srebrene. *Utile cum dulci – Zbornik u čast Pavlu Knezoviću*. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, 2019. Str. 12.

¹⁰ Kovačić, A. S. *Hrvatski franjevački biografski leksikon*. Leksikografski zavod Miroslava Krležje. Zagreb, 2010. Str. 526.

¹¹ *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisa*.

¹² Musa, Š. Vasilj, M. Jezikoslovni prinosi Marijana Šunjića i osobitosti njegova jezika. *Suvremena pitanja*. VI/ 11-12. Mostar, 2011. Str. 194.

¹³ Martinović, I. Latinisti i latinski u XIX. stoljeću. *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*. Svezak IV. HAZU. Zagreb, 2009. Str. 288.

2.4. KNJIŽEVNI I ZNANSTVENI OPUS MARIJANA ŠUNJIĆA

Marijan Šunjić je poput mnogih franjevaca pisao biografije o bosanskim franjevcima te raznorazne molbe, čestitke i narodne pjesme. Pisao je na narodnom jeziku, ali i na latinskome. Tako „u XIX. stoljeću kao prvoga franjevačkog biografa susrećemo fra Marijana Šunjića. Napisao je na latinskom jeziku biografiju apostolskog vikara fra Augustina Miletića“¹⁴ pod nazivom *De vita illustris viri Augustini Milletichii episcopi olim Dauliensis et vicarii apostolici in Bosnia commentarius*. Značajka ove biografije jest da nije pisana faktografski, nego je psihološki opis biskupa Miletića onako kako ga je Šunjić doživio. Stoga se ovaj Šunjićev tekst odlikuje ne samo opisom Miletićeva života nego i uspješnim literarnim opisima te psihološkim zapažanjima. Ova se biografija smatra najljepšom latinskom prozom napisanom u Bosni i Hercegovini.¹⁵ Također, dio književnog opusa Marijana Šunjića čine djela: *Oratio Imperatori Austriae Josefo*; *Pokret naroda slavjanskog*; *Epilogo storico*; *Starine Slavjanske*, mnoge pjesme, izreke i dr.; *Prigovor iz medju dviuh vilah Slavjanke i Njemkinje*.

Šunjić je također bio među rijetkim bosanskim franjevcima koji su se bavili i teorijskim pitanjima jezika, iz čega je u doba ilirskog pokreta, kako je gore spomenuto, proizašla njegova najpoznatija rasprava o pravopisu, „pionirsko djelo iz opće lingvistike“¹⁶ *De vera orthographia*. Spomenuta rasprava naišla je na različite reakcije. Ljudevit Gaj pozitivno je ocijenio Šunjićevu raspravu „našavši u njoj izvanrednu dubljinu mislih i množinu dosada neodkrivljenih tajnah na najvećem živom čudu, koje je Bog dao t. j. ustroju jezika“, no zamjerio je Šunjiću što nije ponudio „strogi sustav“.¹⁷

¹⁴ Karamatić, M. Predgovor. *Biografije bosanskih franjevaca*, Str. 8.

¹⁵ Kovačić, A. S. *Hrvatski franjevački biografski leksikon*. Leksikografski zavod Miroslava Krleže. Zagreb, 2010. Str. 526.

¹⁶ Martinović, I. Latinisti i latinski u XIX. stoljeću. *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*. Svezak IV. HAZU. Zagreb, 2009. Str. 288.

¹⁷ Isto.

3. DE VERA ORTHOGRAPHIA

3.1. STRUKTURA CJELOKUPNOG DJELA DE VERA ORTHOGRAPHIA

Upućen u tadašnja lingvistička istraživanja, Šunjić je u lingvističkoj raspravi punoga naziva *De ratione depingendi rite quaslibet voces articulatas seu de vera orthographia cum necessariis elementis alphabeti universalis* pokušao sastaviti opću abecedu kojom bi se mogli zabilježiti svi glasovi svih jezika cijeloga svijeta, kako bi budući naraštaji mogli, barem u rječnicima, ispravno čitati, odnosno izgovarati glasove svih jezika.

Kako bi uvažio razliku između kvantitete i naglasaka, Šunjić u svojoj abecedi prepoznaje i označuje dvanaest samoglasnika, svaki sa šest naglasnih mogućnosti, odnosno ukupno sedamdeset i dvije modifikacije vokala, te pedeset različitih suglasnika. Za ove je glasove uzeo primjere iz deset jezika ili jezičnih skupina, od slavenskih jezika, primjerice češkoga, poljskoga te, kako ga naziva, „serbo-ilirskoga“, preko engleskoga, njemačkoga te romanskih jezika talijanskoga, francuskoga i španjolskoga, do orijentalnih jezika, odnosno turskoga, arapskoga, perzijskoga, armenskoga i sanskrta.

Djelo je strukturirano tako da počinje Predgovorom (*Praeludium*), u kojemu Šunjić govori o ideji o jeziku, izgovoru i stvaranju univerzalnoga fonetskoga pisma. Zatim se na Predgovor nadovezuje prvo poglavlje, koje se sastoji od šest manjih potpoglavlja, koja govore o umijeću pisanja, o vrstama pisma i zapisa slova. Drugo poglavlje sastoji se od dva dijela: u prvome dijelu Šunjić opisuje naglasak i kvantitetu naglasaka općenito, dok je drugi dio posvećen vokalima i naglascima na vokalima. U trećem poglavlju raspravlja o suglasnicima pritom dajući raznorazne primjere izgovora pojedinog suglasnika. Na kraju rasprave nalazi se dodatak (*appendix*) s priloženim tablicama vokala i suglasnika koje Šunjić razlikuje.

3.2. PRAELUDIUM (PREDGOVOR)

Djelo *De vera orthographia* započinje Predgovorom (*Praeludium*), u kojemu Šunjić raspravlja o odnosu čovjeka prema pojavama kojima je okružen. Naime, Šunjić želi, počevši od prapočela i pojava koje okružuju čovjeka, prvotno razmatrati o čovjeku, zatim o čovjekovu shvaćanju prirode te njegovim zaokupljenostima i interesima i na taj način postupno doći do razmatranja jezika, pisma, govora te kasnije onoga što jest srž rasprave ovoga djela.

Tako u uvodnome dijelu predgovora govori o samoj prirodi te zaokupljenosti smrtnika (*occupationes mortalium*), koju svodi na tri osnovna razreda – na spoznavanje, oponašanje i preoblikovanje prirode (*Occupamur enim omnes circa naturam vel cognoscendam; vel imitatione exprimentam; vel transformandam*).¹⁸

„Polazeći od istog idealističkog shvatanja on raščlanjuje dalje prirodu“,¹⁹ iz čega proizlazi zaključak da postoji onoliko priroda koliko ima zasebnih jedinki.²⁰

Ipak, Šunjić navodi tzv. četiri glavne prirode: prva koju navodi jest božanska priroda (*natura Divina*), koja jest poput božanskoga zrcala. Druga je pak duhovna priroda (*natura spirituum*), odnosno ona priroda koja dopire do misaonog kraljevstva. Kao treću navodi prirodu apstraktnih stvari i prapočetaka razuma (*natura rerum abstractarum et primorum rationis principiorum*), dok je četvrta priroda ona materijalna (*natura materialis*), koja pripada pod ono osjetilno.

Upravo iz svih tih priroda proizlaze sva zanimanja i interesi kojima se čovjek bavi bilo na duhovnoj bilo na materijalnoj razini, kao što su, kako Šunjić u raspravi navodi, teologija, psihologija, logika, metafizika, matematika, fizika, medicina, mehanika te različiti dijelovi i podstupnjevi svih njih.²¹

Tako se primjerice teologija bavi proučavanjem Boga u njegovoj prirodi (*Deus in natura sua*), volji i vječnim načelima, dok se filozofija koristi božanskom prirodom (*natura Divina*) ne bi li spoznala i do kraja shvatila onu racionalnu, razumsku prirodu i osobitosti duha, uma i ljudske duše. Metafizika pak zajedno s logikom proučava prapočela stvari i prosuđuje više apstraktno negoli konkretno, a tome pripada i teorija matematike.

Ipak, ono čemu čovjek pridaje najveću pažnju jest ono opipljivo, materijalno, ono što ga okružuje i upravo pomoću onoga čime je bliskije okružen, kako Šunjić slikovito opisuje

¹⁸ Šunjić, M. *De ratione depingendi rite quaslibet voces articulatas seu de vera orthographia cum necessariis elementis alphabeti universalis*. Beč, 1853. Str. III.

¹⁹ Pudić, I. *Univerzalno fonetsko pismo Marijana Šunjića*, str. 195.

²⁰ Šunjić, M. *De ratione depingendi rite quaslibet voces articulatas seu de vera orthographia cum necessariis elementis alphabeti universalis*, str. III.

²¹ Isto.

uspoređujući s ljestvama, čovjek biva vođen prema spoznaji stvari koje nisu osjetilne (*Sed res materiales et sub sensus cadentes, quibus propius et immediate circumdatur homo, hunc maxime tenent occupatum, nec nisi harum ope, velut scalarum ad rerum insensibilium cognitionem evehitur*).²² Upravo zbog toga čovjeka najviše privlače fizika, astronomija, medicina, mehanika, povijest i ekonomija. Ono što je opipljivo, materijalno, za Šunjića je poput drugoga oka uma, pomoću kojega na određeni način spoznajemo potpuno neosjetilne stvari i samoga Stvoritelja cjelokupne prirode,²³ a istraživačima, onima koji oponašaju ili preoblikuju prirodu upravo promatranjem, konačna bi svrha trebala biti potruditi se preslikati ili barem skicirati sliku tih savršenosti.

Spoznavanje prirode trebalo bi prethoditi stvaranju, no čovjek se često vrlo mnogo posvećuje oponašanju i preoblikovanju prirode. Za oponašanje Šunjić kaže da je upravo oponašanjem, premda prvim i najnižim stupnjem, ponekad moguće stvoriti savršeniji prikaz prirode od onih zamisli koje ljudi stvaraju iz svojega uma, iz svojih misli. To savršenstvo oponašanja, odnosno nesavršenost stvaranja čovjekova uma, Šunjić opisuje primjerom: „Uistinu kao što su prijevodi klasičnih djela na drugi jezik slični kipu ili slici prenesenoj na platno, tako je i ono što ljudi stvaraju iz svojega uma kudikamo nesavršenije od onoga što znaju izraziti preciznim oponašanjem izvornih Božjih djela ili stvarne prirode“ (*Verum prout operum classicorum versiones in aliam linguam, assimilantur imagini ac picturae in tela obversae; ita, quae homines ex sua creant mente, longe imperfectiora sunt iis, quae per exactam imitationem originalium Dei operum, seu realis naturae exprimere solent*).²⁴

Preoblikovanje prirode (*transformatio naturae*) za Šunjića proizlazi iz mehanike, arhitekture i ostalih umijeća koja zapravo iz već stvorenih stvari proizvode nove oblike. Stoga, preoblikovanje je gotovo uvijek povezano s oponašanjem prirode, ali koristi se i spoznavanjem prirode kao svojevrsnim posrednikom kako bi postalo što savršenije.

²² Isto, str. III-IV.

²³ Isto, str. IV.

²⁴ Isto, str. V.

Šunjić se pita do kojeg razreda dopire pravopis (*Ad quam classem itaque Orthographia pertinebit?*)²⁵ i započinje raspravu o tome što pravopis uopće jest. Naime, pravopis se može najjednostavnije objasniti kao umijeće pravilnog pisanja. Kako bi objasnio što to zapravo znači, vještinu pravilnog pisanja Šunjić svrstava u oponašanje prirode, jer je pisanje izražavanje i bilježenje živog govora znakovima.

Također, napominje koliko je vještina pravopisa nesavršena jer za svladavanje i usavršavanje ove vještine nije dovoljno poznavati gramatička i pravopisna pravila nekoga jezika nego je potreban učitelj i njegova živa riječ kako bi osoba mogla čuti izgovor određenoga jezika i tek tada zajedno s gramatičkim pravilima svladati vještinu pravopisa.

Šunjić primjećuje da nijedan pravopis ne odgovara u potpunosti svojoj svrsi, no smatra da se vještina pravopisa može usavršiti te pokušava pronaći rješenje za to veliko pitanje. Pritom ne pristupa problemu na način da ijedan narod odstupi od svog pravopisa, nego da se stvori univerzalno fonetsko pismo kojim bi se, makar u rječnicima unutar zagrada, mogao zapisati točan izgovor svake riječi te kao takav prenijeti budućim naraštajima (*ut in uno aliquo universali conveniamus Alphabeto, quo in Lexycis saltem, intra parentheses, vera omnium vocum effigies posteris posset fideliter legari*).²⁶

²⁵ Isto, str. VI.

²⁶ Isto.

3.3. PRVO POGLAVLJE

Prvo poglavlje djela *De vera orthographia* sastoji se od šest potpoglavlja raspoređenih pod tri podnaslova. Pod prvim podnaslovom, *De fine artis scribendi, et adhibitis ad eumdem variis modis*, nalaze se četiri potpoglavlja, pod drugim, *Causa percipua, cur sit vitiosa ars scribendi*, jedno, odnosno peto po redu potpoglavlje, dok se pod trećim podnaslovom, *Suprema vocis articulatae pingendae, seu literis rite exprimendae regula*, nalazi šesto po redu i zadnje potpoglavlje.

3.3.1. DE FINE ARTIS SCRIBENDI, ET ADHIBITIS AD EUMDEM VARIIS MODIS

Šunjić pod podnaslovom *De fine artis scribendi, et adhibitis ad eumdem variis modis* prvotno govori o razlozima i ciljevima koji su potaknuli ljude da izume i kasnije rašire uporabu pisma, odnosno da stvore vještinu pisanja. Naime, glavni razlog jest očuvati spoznaje i znanje predaka od zaborava kako bi se moglo prenijeti potomcima te da pretci u umovima potomaka žive u lijepom sjećanju. Cilj je ove vještine je da pismo zamijeni živu, govorenu riječ (*ut vivae vocis vices obiret*) te da upravo pomoću nje prošlost, odnosno preci, mogu „razgovarati“ i s najmlađim potomcima. Važnost umijeća pisanja Šunjić potkrepljuje primjerima iz djela Kvintilijana,²⁷ Plinija,²⁸ Tertulijana,²⁹ Diodora Sicilskog,³⁰ čiji citat navodi Vossius³¹ u svome djelu.

U pitanju nastanka i razvitka pisma, Šunjić navodi da poput svih ostalih ljudskih vještina, posebice na svojim počecima, ni vještina pisanja nije oskudijevala pogreškama i manama, a kao jedan od najvećih nedostataka navodi upravo nedovoljno točan zapis artikulacije glasova. Time su se, prema njegovu mišljenju, sva pisma udaljila od cilja te su potomcima ostali samo nejasni znakovi glasova (*nec nisi confusas humanarum vocum notitias posteris relinquerent*).³²

²⁷ Quintilianus, M. F. *Institutio oratoria*. Liber 1, Caput 7: „ut custodiant voces, et velut depositum reddant legentibus“.

²⁸ Plinius Maior, *Naturalis Historia*. Liber 13, Caput 11: „hujus unius rei usu scimus maxime constare humanitatem vitae, memoriam, ac hominum immortalitatem“.

²⁹ Tertullianus, *De corona militis*. Liber 1, Caput 8: „Primus litteras Mercurius enarrauerit: necessarias confitebor et commerciis rerum et nostris erga Deum studiis.“.

³⁰ Diodorus Siculus.

³¹ Vossius, Gerardus Joannes. *De Arte Grammatica*. Liber 1, Caput 3.

³² Šunjić, M. *De ratione depingendi rite quaslibet voces articulatas seu de vera orthographia cum necessariis elementis alphabeti universalis*, str. 2.

On naime, s obzirom na znakove, razlikuje dvije vrste pisma: prvoj vrsti pripada slikovno pismo, dok se druga vrsta odnosi na fonetsko pismo. U slikovno pismo ubraja egipatske hijeroglife i runsko pismo, dajući za primjer mađarske rune (*Hunnos Siculos in Transylvania, baculis solitos certa incidere signa*)³³ te znakovni jezik gluhoonijemih opisan u djelu opata Sicarda,³⁴ u kojem se prenosi način da se preko bezvučnih znakova bez riječi izrazi smisao (*quo traditur modus per muta signa sensum sine verbis promendi*).³⁵ Upravo ova pisma dokazuju da je određenu zamisao moguće prenijeti različitom mimikom tijela ili određenim pisanim znakovima (*diversa gesticulatione, vel certis scriptis signis*).³⁶

Fonetsko se pismo pak razlikuje od prethodno opisana slikovnog pisma po tome što se ovaj način pisanja ne odnosi neposredno na ideje ili slike u umu, nego na oslikavanje samih zvukova izgovorenog glasa.³⁷

Šunjić se čudi koliko je ova vještina nedovoljno usavršena i istraživana te koliko gramatičara, pa i onih najučćenijih, smatra da je stari način pisanja savršen. Štoviše, čak i oni koji se ne boje rušiti prijašnja načela i stvarati nova, smatraju da je grijeh bilo što dodati ili oduzeti starim pismima.³⁸ Kao jedan od velikih nedostataka prijašnjih gramatika navodi nedostatak definicija glasa, slova, sloga, diftonga i naglasaka te postojanje opće predrasude među gramatičarima da je nemoguće da tko samo pomoću pisma, bez živog govora, pravilno izgovara sve strane glasove.³⁹

Šunjić nadalje vještinu pisanja uspoređuje s glazbom. Učitelji glazbe pronašli su način kako zvukove, bilo one koji izlaze iz grla, bilo iz različitih instrumenata, prikazati precizno određenim i vrlo jednostavnim znakovima,⁴⁰ tako da primjerice Talijan, Nijemac, Francuz i Englez, koji se nikada nisu međusobno vidjeli niti čuli jedan drugoga kako pjeva ili svira, upravo pomoću tih određenih i jednostavnih znakova mogu proizvesti jednake zvukove koje su zabilježili nepoznati i vrlo daleki autori. Upravo u tome Šunjić vidi veliku sličnost s vještinom pisanja, odnosno s načinom kako koristimo jezik.

³³ Isto.

³⁴ Roch-Ambroise Cucurron, Abbé Sicard – francuski učitelj, prvi učitelj gluhih osoba.

³⁵ Šunjić, M. De ratione depingendi rite quaslibet voces articulatas seu de vera orthographia cum necessariis elementis alphabeti universalis, str. 2.

³⁶ Isto.

³⁷ Isto, str. 3.

³⁸ Isto, str. 4.

³⁹ Isto, str. 4-5.

⁴⁰ Isto, str. 5.

3.3.2. CAUSA PERCIPUA, CUR SIT VITIOSA ARS SCRIBENDI

U drugom potpoglavlju Šunjić spominje glavni razlog zašto je vještina pisanja manjkava. Naime, unatoč mnogim sjajnim i oštroumnim ljudima koji su je proučavali, poput Vossiusa, Scaligera⁴¹ i dr., ipak se ostalo daleko ispod vrhunca ove vještine. Smatra da nitko, bilo od starijih bilo od mlađih gramatičara, nije dovoljno promišljao o stvaranju najvišeg načela ove vještine. „Upravo kao što se svaka nebeska kugla, koja se nalazi u nekom planetarnom sustavu, zacijelo na različite načine ali ipak okreće oko jednog sebi vlastitog središta, tako i sve glavne grane ljudskoga znanja imaju neka svoja načela oko kojih se okreću poput satelita.“⁴²

Ako se pak ne bi poznavala središta planeta, njihove bi putanje ostale nesigurne i nedovoljno određene. Isto tako se događa s umijećima i znanostima: „Naime, dokle god vještine i znanosti nemaju čvrsta i poznata opća načela pojedinih stvari, tako će dugo biti nužno da njihove nestalne ideje lutaju nesigurnim puteljcima“.⁴³

Odatle mišljenja gramatičara koje god nacije, da upravo oni pišu na najbolji način, svatko na svom jeziku. Premda, kako Vossius kaže, skup gramatičara ne podnosi lako kad mu se izdvajaju greške, Šunjić se ne boji pametnim ljudima izložiti svoju ideju (*non vereor tamen cordatis viris proponere pro*)⁴⁴ pravila opisivanja izgovorenog glasa.

3.3.3. SUPREMA VOCIS ARTICULATAE PINGENDAE, SEU LITTERIS RITE EXPRIMENDAE REGULA

Treće potpoglavlje prvoga poglavlja govori o glavnom pravilu opisivanja izgovorenog glasa ili pravilnog izražavanja slovima. Prvenstveno, treba upotrijebiti onoliko različitih, raznovrsnih, ali i stalnih znakova koliko se javlja modifikacija ili stanja vokala (naglasak, kvaliteta) – ni više ni manje (*nec plura, nec numero pauciora*).⁴⁵

⁴¹ Julius Caesar Scaliger (1484-1558) – tal. humanist i književni teoretičar.

⁴² Šunjić, M. De ratione depingendi rite quaslibet voces articulatas seu de vera orthographia cum necessariis elementis alphabeti universalis, str. 5.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Isto, str. 6.

⁴⁵ Isto, str. 6.

Šunjić uspoređuje zvuk s bojama, čiju je prirodu istražio Newton⁴⁶ i otkrio sedam osnovnih, od kojih, ako ih se međusobno pomiješa, nastaje velika raznolikost svih boja. Tako se i zvuk sastoji od najjednostavnijih, početnih elemenata, a čijim se raznovrsnim kombinacijama može stvoriti gotovo beskonačna raznolikost svih riječi. Stoga, važno je definirati koji je glas jednostavan, a koji složen, odnosno utvrditi razliku između jednostavnoga i složenoga zvuka. Treba dakle jednostavnima nazvati one zvukove koji se ne mogu rastaviti na više dijelova niti se mogu od bilo kojih drugih elemenata ili međusobno različitih znakova za zvukove sastaviti tako da ostanu jednostavni i da se ujedno uhom zamjećuju sastavni elementi (*Soni simplices itaque sunt dicendi, qui nec in plures resolvi, nec ex aliis quibuscumque elementis, seu sonorum signis, invicem diversis, ita possunt componi, ut et simplices remaneant, et componentia simul aure percipiantur elementa*).⁴⁷ Također, Šunjić kaže kako svaki jezik ima određeni broj sebi svojstvenih jednostavnih zvukova od kojih su različitim kombinacijama složene sve riječi toga jezika.⁴⁸ Broj jednostavnih zvukova ni kod jednog naroda nije manji od dvadeset, ni veći od pedeset.

Naime, kako napominje, sve abecede svih naroda, odnosno svih jezika neprikladne su bilo zbog viška bilo zbog manjka ili pak zbog jednoga i drugoga (*vel per excessum, vel per defectum, vel per utrumque*).⁴⁹ Gramatičari žele češće iz slova izvesti zvukove, a Šunjić smatra da je to pogrešno i da slova trebaju služiti zvukovima. Tako primjerice Vossius u 27. poglavlju prve knjige *O gramatičkoj vještini* zahtijeva da se iz hebrejskog alfabeta izbace četiri slova – *Aleph, He, Het, Ain* – uz objašnjenje da hak nije slovo (*spiritus non est littera*). Šunjić pak primjećuje da hak u riječima mijenja značenje stvari (*spiritus etiam mutat in vocibus ipsas rerum significationes*),⁵⁰ potkrjepljujući primjerima kako se latinska riječ *honos*, koja znači *čast*, i grčka riječ *onos*, koja znači *magarac*, razlikuju upravo u aspiraciji na početku riječi.

Nadalje, Šunjić nudi definiciju slova jer smatra da je to osnova za shvaćanje ove vještine te kaže da su slova oblici ili znakovi određeni prema sudu ljudi kako bi se zabilježilo prve i najjednostavnije elemente ili nerazdjeljive zvukove, od kojih su sastavljene sve riječi bilo kojeg naroda ili sav prirodni organ za jezik i govor (*Mihi vero litterae sunt figurae, seu signa, arbitrio hominum destinata, ad denotanda prima et simplicissima elementa, sive sonos individuales, ex quibus omnes cuiuslibet nationis voces, seu totum loquelae et sermonis*

⁴⁶ Isaac Newton (1642-1717) – eng. fizičar, matematičar i astronom.

⁴⁷ Šunjić, M. *De ratione depingendi rite quaslibet voces articulatas seu de vera orthographia cum necessariis elementis alphabeti universalis*, str. 6.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto, str. 7.

⁵⁰ Isto.

naturale componitur organum).⁵¹ Također, kako inzistira na dosljednosti zvukova, odnosno glasova na kojem se god mjestu u riječi pojavljuju – bilo na prvom bilo na srednjem ili zadnjem dijelu riječi, tako smatra da treba postojati i dosljednost znakova, odnosno slova.⁵²

3.4. TREĆE POGLAVLJE – O KONSONANTIMA

Kao što je spomenuto u uvodu, u ovome radu nije obrađeno drugo poglavlje.

U trećem poglavlju Šunjić piše o konsonantima i njihovim finim razlikama (*de consonis, earumque subtili discrimine*). Prvenstveno napominje da konsonanti mogu biti jednostavni ili složeni (*simplices vel compositae*). Broj složenih konsonanata može biti neograničen i zbog toga se neskladno i krivo uvrštavaju u abecedu jer se abeceda treba sastojati samo od jednostavnih elemenata. Također, smatra kako je podjela konsonanata na *poluvokale* i *likvide* samo dio gramatičke prosudbe.⁵³

Podjelu na određeni broj jednostavnih konsonanata Šunjić smatra prirodnom podjelom, unatoč tomu što je broj jednostavnih konsonanata različit s obzirom na duh bilo kojeg jezika i naroda,⁵⁴ no ipak tako da niti u jednom jeziku broj konsonanata nije manji od dvadeset, niti veći od četrdeset. Jednostavnost zvuka Šunjić uspoređuje s kemijskom jednostavnošću, navodeći primjer kako se platina, zlato, srebro, bakar i slično smatraju jednostavnim metalima, no međusobno potpuno različitima, premda među njima postoji tolika sličnost da ih manje stručni brkaju.⁵⁵ Stoga se jednostavnim konsonantom može nazvati samo onaj konsonant čiji je zvuk stvarno različit od svakog drugog zvuka, makar i najsličnijega, koji bi mogla prikazati bilo koja druga dva slova, od kojih bi se moglo činiti da je taj dvojbeni zvuk složen.

Naime, oni koji smatraju da je jedan dio dvojbenog zvuka sadržan u dijelu drugoga, a da je drugi dio sadržan u dijelu trećega zvuka, odnosno u njihovim znakovima,⁵⁶ prisiljeni su pretpostaviti da se nijedan konsonant ne bi trebao nazivati jednostavnim. Upravo je iz tog pristupa nastao „sav taj kaos kakografije u Europi“ (*omne illud chaos cacographiae in Europa*),⁵⁷ što je dovelo do toga da niti uz jedno latinsko slovo ne stoji njegov zvuk, nego da postoje jedino pravila čitanja (*legendi regulae*), gotovo jednake dužine poput ostalih gramatičkih pravila, osobito kao što je to, kako spominje Šunjić, u engleskome. Tako su,

⁵¹ Isto.

⁵² Isto, str. 8.

⁵³ Isto, str. 52.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Isto, str. 53.

primjerice, Grci u krivu jer su smatrali da je zvuk slova *z* sastavljen od *sd* ili *ds*, jer ta dva glasa izgovorena zajedno daju zvuk koji je sličan, ali ne isti glasu *z*. Naime, čovjek može biti sličan drugome čovjeku ili ptica ptici (*homo homini, avis avi*),⁵⁸ no to ne znači da su pojedinačno isti niti da imaju sve iste osobitosti i bitna obilježja. Druga pogreška u grčkom jeziku je, Šunjić smatra, ponovno zapisivanje složenog ζ i ψ te vokala ω i η , jer se od *o* i ϵ razlikuju jedino po kvantiteti.

Šunjić također propituje što je to zapravo aspiracija glasova. Naime, aspirirana slova *th, dh, ph, bh*, itd. često su upotrebljavani pojmovi kojima se, kako navodi Šunjić, gramatičari dosta udobno služe dok prikazuju strane zvukove. No, on se pita: „Je li način aspiriranja samo jedan i svima poznat? Može li ijedan vokal ili konsonant bez ikakve aspiracije doći do ušiju?“⁵⁹ Za primjer uzima prvo slovo Hebreja, Arapa i svih istočnjaka koji pišu bez slova koja označavaju vokale, a to je *Aleph* ili *Elif*, koje je prema općoj suglasnosti gramatičara *lenis aspiratio*, odnosno blaga aspiracija. Polazi od toga primjećuje li se ikakva, makar i najmanja aspiracija i razlika dok istočnjak izgovara npr. *aman, emin, ism, umur, orman*⁶⁰ i dok mi izgovaramo s obzirom na naš način pisanja.⁶¹ Stoga Šunjić zaključuje da Alef nije nikakav zvuk, nit znak za neki određeni zvuk, da se ne može reći da je doista slovo, niti da je pravilno unesen u alfabet te da je Aleph nijemi znak, oslonac ili potporanj slova ili vokalskoga zvuka, odnosno da se bez njega nijedan glas niti riječ istočnjačkih jezika koja počinje na vokal ne može pravilno pročitati.⁶²

U pitanju oblika slova kojima bi se glasovi mogli najbolje obilježiti, Šunjić smatra da je najprikladnije pismo latinica. Premda on kao jednu od najsavršenijih abeceda navodi upravo ćirilicu, a potom armensko pismo (*Inter haec perfectissimum mihi videtur esse nostrum Cyrillicum: tum Armenum*),⁶³ te premda latinici nalazi zamjerku kako je dosta vremena bila bez slova *g*, koje se nadoknađivalo drugim slovom sličnoga slova, slovom *c*.⁶⁴ Ipak kao argument zašto bi latinica bila najbolji izbor za pisanje fonetskoga pisma navodi to da se tim pismom, premda pogrešno, koristi više od 130 milijuna ljudi u Europi, Americi i sl.,⁶⁵ odnosno da je to najrasprostranjenije pismo na svijetu. Također, predlaže da se dijakritički znakovi (*notulae diacriticae*) dodaju oblicima latinice, no da bi neki znakovi

⁵⁸ Isto. Cacographia – od grčkog $\kappa\alpha\kappa\acute{o}\varsigma$ + $\gamma\rho\alpha\phi\acute{\iota}\alpha$ što znači ružno pisanje.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Arapski.

⁶¹ Šunjić, M. De ratione depingendi rite quaslibet voces articulatas seu de vera orthographia cum necessariis elementis alphabeti universalis, str. 53.

⁶² Isto.

⁶³ Isto, str. 54.

⁶⁴ Isto.

⁶⁵ Isto.

trebali ostati gotovo nepromijenjeni, a neke bi pak znakove nadopunili za glasove koji su specifični za pojedine jezike.

3.4.1. UNIVERZALNA ABECEDA MARIJANA ŠUNJIĆA

Univerzalna abeceda Marijana Šunjića sastoji se od 12 znakova za vokale i od pedeset različitih znakova koji označavaju konsonante. Napominje da je zabilježio sve konsonante koje je primijetio kao različite i istovremeno jednostavne u raznim jezicima. Svaki je znak zabilježen malim slovom, a razlikuje ih dijakritičkim znakovima, koji se nalaze sa strane, iznad ili ispod samoga slova. Zabilježio ih je redosljedom po kojem se obilježavaju slova u latinskoj abecedi te svaki glas opisao pritom koristeći primjere iz različitih jezika u kojima se pojedini glasovi pojavljuju.

b.: Šunjićeva univerzalna fonetska abeceda započinje glasom koji opisuje kao labijal ili usneni suglasnik te napominje kako se taj glas u nekim jezicima često zamjenjuje s glasom *v*. Tako na primjer Grci i Srbi riječ *barbarus* izgovaraju kao *varvarus*.

b': Ovaj glas je sličan prethodnome, no različit u tome što se izgovara ne sasvim stisnutim usnama (*labiis non omnino compressis*).⁶⁶ Taj glas svojstven je germanskim jezicima. Šunjić napominje da ga se ne smije miješati s glasom *w*.

č.: Smatra se da je ovaj glas u latinskome bio drukčijega zvuka kad se nalazio ispred *e* i *i* nego kad je bio ispred *a*, *o* i *u*. To se isto, kako opisuje Šunjić, događa u talijanskom, francuskom i španjolskom jeziku. Tako za primjer uzima talijansko *ce*, *ci*, za koje kaže da zvuči točno kao danas naše i poljsko *će*, (*cielo*) *či*.⁶⁷ Također, napominje kako bi se latinska riječ *cecidit* u francuskome izgovarala kao da piše *sessidit*, dok bi taj glas u španjolskome zvučao poput arapskog **ث** ili grčkog **θ**.⁶⁸ Ipak, ne postoji niti jedan dokaz da je ovaj glas u latinskome ikada zvučao onako kako su ga kasnije mađarski, germanski i slavenski narodi izgovarali ispred *e* i *y*, odnosno kao danas naš glas *c*. Tako oni Slaveni koji koriste latinicu, ovaj glas izgovaraju ispred svih vokala poput ćirilicnog Ц ili njemačkog *z*, no kako nemaju drukčiji znak za ovaj glas, događa se da oni manje obrazovani čak i latinsko *Cato*, *Camillus* itd. izgovaraju kao riječ *Car* (lat. Imperator). Stoga, Šunjić smatra kako bi se ovaj glas trebalo označiti bilo točkom smještenom ispod slova ili na neki drugi način te predlaže da se ovaj glas obilježi tako da se iznad slova stavi zarez.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ Isto.

č̣ : Ovaj se znak koristi za glas koji se javlja kod nas, u poljskom te talijanskom jeziku. Kad kaže „naš jezik“, pritom misli na „ilirsko-srpski“ te napominje kako Francuzi, Nijemci, Rusi, Turci i Mađari nemaju taj glas. Tako bi primjerice našu riječ *kuća* Rimljani zapisali kao *cuccia*, a izgovorili potpuno jednako nama. Također, napominje da se trusko ꞥ, armensko Զ, vlaško Ȩ, kao i naše č često miješa i izjednačuje s glasom č̣.

č̣̇ : Ovaj znak mnogo bolje prikazuje jednostavnost samoga glasa od složenih *ts*, *tsch*, *cz* koje koriste Mađari, Nijemci, Poljaci itd. Šunjić napominje kako mnogi smatraju da je ovaj glas ekvivalent onome koji Talijani izgovaraju u *ce*, *ci*, *ciò*, *caccia*, no da u talijanskome zapravo glas č̣ ne postoji. Taj glas se u talijanskom jeziku pojavljuje jedino kad Dubrovčani izgovaraju talijanske riječi.

č̣̇̇ : Glas koji ovaj znak prikazuje zadržao se ispravno u većini jezika, barem prilikom čitanja latinskoga. Ipak, danas u mnogim jezicima postoje različite verzije, odnosno izgovori ovoga glasa. Šunjić prepoznaje tri različita načina izgovora.

č̣̇̇̇̇ : Ovim znakom Šunjić opisuje glas svojstven Česima, Rusima, Mađarima i Turcima pritom dajući primjere u kojima se taj glas pojavljuje, kao što je u ruskoj riječi *дядюшка*, mađarskim riječima *egy*, *magyar* te turskom *g'elmek*, *giümrük*.

č̣̇̇̇̇̇̇ : Ovaj znak obilježava glas koji danas većina slavenskih naroda prepoznaje kao *dj*. Također, ovaj glas odgovara talijanskom *gia*, *ge*, *gio*, *giu* te poljskom *dzia*, *dzie*, *dzi*, *dziu*, *dziu*. Znak za ovaj glas sastoji se od znaka *d* te točke ispod toga znaka. Šunjić objašnjava kako je točka na neki način djelić konsonanta *j*, a budući da je ovaj glas u stvari vrlo jednostavan (*hic sonus sit revera simplicissimus*),⁶⁹ smatra kako će ovakav način zapisivanja znaka najbolje doprinijeti upravo jednostavnosti. Za primjere navodi riječi *rođen* (*rožden*), *gvozde* (*gvozdje*).

č̣̇̇̇̇̇̇̇ : Ovaj znak označuje glas *dž*, koji se javlja slavenskim jezicima. Tako Šunjić za primjer uzima arapsko slovo ڄ , poljsko *dż* u riječima npr. *droždze*, *smarszdze* te ilirsko *Madžar*, *sindžir*. Također, smatra kako Englezi ovaj glas izgovaraju savršeno, no pogrešno zvuk ovoga glasa označavaju latinskim znakovima *j* i *g*, primjerice u riječima *John* i *George*. Po pitanju zapisivanja znaka ovoga glasa, Šunjić smatra da je Vuk Stefanović⁷⁰ na najbolji način zapisao ovaj glas koristeći jednostavni znak Ȩ (*simplex valachicum Ȩ*).⁷¹

⁶⁹ Isto, str. 56.

⁷⁰ Vuk Stefanović Karadžić (1787-1864) – srp. jezikoslovac, folklorist i etnograf.

⁷¹ Šunjić, M. De ratione depingendi rite quaslibet voces articulatas seu de vera orthographia cum necessariis elementis alphabeti universalis, str. 57.

f̄ : Ovaj je glas poznat većini Europljana, bilo prilikom pisanja latinskoga bilo korištenja vlastitog narodnog jezika. No, Šunjić također spominje kako su stari Grci ovaj glas aspirirali, odnosno umjesto *f* izgovarali *ph*. Kasnije kaže kako je taj aspirirani glas prešao u *f*, no ipak napominje da se i danas u nekim zapisima može pronaći glas *ph*, posebice kad je potrebno označiti neki dvojbena zvuk. Svoju je tvrdnju potkrijepio primjerom kako tursko *mufti* مفتى. Voltaire okreće u *muphti* (*Sic turcicum mufti, Voltaire vertit muphti*).⁷²

ḡ : Poput *c*, ovaj glas *g* stvara drukčiji zvuk ispred *e*, *i* i *y* nego ispred vokala *a*, *o*, *u*. Kod različitih naroda ovaj se glas drugačije čita. Ipak, Šunjić smatra da ovaj glas treba izgovarati onako kako ga izgovaraju Nijemci i Slaveni, odnosno da zvuk glasa *g* bude jednak, neovisno koji vokal stoji iza njega.

g̃ : Ovaj se glas razlikuje od prethodnoga i upravo ga je iz toga razloga Šunjić obilježio točkom iznad znaka za glas *g*. Kako bi opisao razliku, za primjer navodi arapsko slovo *gain* ġ, koje se od, kako kaže, čistog latinskog *ga* razlikuje u tome što se izgovara tako da se leđima jezika dodiruje nepce (*haec proferatur dorso linguae palato adpresso*),⁷³ dok se latinsko *g* izgovara slično, no opuštenije iz dubljeg dijela usta (*laxius ex profundiori oris parte*).⁷⁴ Ovaj je glas također poznat Armencima, Turcima te Španjolcima, primjerice u riječi *algum dia*.

h̄ : Ovaj glas se u grčkom i latinskom, ali i u ilirsko-srpskom te u sredini njemačkih riječi, blago aspirirao (*leniter adspirabatur*).⁷⁵ Šunjić u svome djelu navodi primjere riječi u kojima se javlja taj glas. Tako za primjer navodi grčku riječ ὄρος, zatim latinsku *homo*, ilirsko-srpsku *holost*, *orah*, *duh* te njemačku riječ *sehen*. Također, napominje kako ovaj glas, kad se nalazi na početku riječi, Mađari i Nijemci izgovaraju s jačom aspiracijom, primjerice u njemačkoj riječi *halten* te u mađarskom *huszon hat*.

ḣ : U grčkome je za ovaj glas upotrebljen znak χ. U latinskome pak ovoga glasa nije bilo te su ga pokušali nadomjestiti s *ch*, odnosno spajanjem dva glasa. Taj spoj glasova zadržan je u engleskom, njemačkom, francuskom, španjolskom, talijanskom i poljskom jeziku. Ipak, Šunjić napominje kako se izgovor *ch* mijenja s obzirom na jezike. Tako se primjerice *che* u talijanskome izgovara kao *ke*, u španjolskome kao *će*, u francuskome kao *še*, dok se u engleskome izgovara kao *če*.

⁷² Isto.

⁷³ Isto, str. 58.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ Isto.

ǰ : Ovaj se glas ne smatra konsonantom jer se, kaže Šunjić, kako u govoru, tako i u pismu, običava zamijeniti vokalom *i*. Ipak, istočnjački jezici, a također i latinski, ovaj glas smatraju konsonantom. Glasovi *ja, je, ji, jo, ju* poznati su gotovo svim narodima, no najviše Rusima i Poljacima čija su narječja umekšana stalnim jotacizmima. Ipak, ono što je Šunjiću vrlo neobično jest činjenica da ćirilica nema oblik, odnosno određeni znak za ovaj glas. Također, neobičnim smatra koliko se promijenio izgovor glasa *j*. Tako primjerice latinsko *jam* Francuzi čitaju kao *žam*, dok bi Englezi tu riječ pročitali kao *džam*. Ipak, pošto je glas *j* zastupljen i u francuskom i u engleskom, i jedni i drugi ga označavaju znakom *y*.

ƙ : Ovaj glas postoji u mnogim jezicima, no u nekim jezicima postoji ovisno o vokalu koji slijedi. Tako se primjerice u latinskome glas *k* zapisuje znakom *c* i izgovara se kao *k* jedino ako iza njega slijede vokali *a, o* i *u*, kao što je to u riječima *caput* i *corpus*. Šunjić smatra da se upravo taj zvuk treba označavati znakom *k*.

ƙ̣ : Šunjić u gornji lijevi kut ispred znaka *k* postavlja maleni znak kako bi se znak za ovaj glas razlikovao od prethodnoga. Ovaj se glas javlja u njemačkome, primjerice u *ich kann, kopf* i slično, te u većini istočnjačkih jezika, primjerice u arapskome *kaf*.

ǀ : Ovaj glas Šunjić ne opisuje puno, nego kaže da je poznat Talijanima, Ilirima i još mnogim drugim narodima, no da primjerice Poljaci ovaj glas izgovaraju mnogo mekanije. Prepoznaje tri različita oblika ovoga glasa:

ǀ̣ : Ovaj se glas nalazi u francuskome i turskom jeziku. Različit je od talijanskog *glia, glie, gli, glio, gliu* te od ilirsko-srpskoga *lja, lje, lji, ljo, lju*. Također predlaže da bi se ovaj glas *l'* u poljskim riječima trebao označiti znakom.

ǀ̣̣ : Ovaj glas najbolje odgovara talijanskim glasovima *glia, glie* te našem, odnosno ilirsko-srpskom *lja, lje*. Napominje kako je ovaj glas, premda djeluje kao da se sastoji od nekoliko glasova, jednostavan. Šunjić se i u obilježavanju ovoga glasa slaže s Vukom. Stoga, znak za ovaj glas obilježava točkom ispod znaka za glas *l*.

ǀ̣̣̣ : Ovaj se znak sastoji od znaka za glas *l* te, kako bi se prikazala razliku ovoga glasa, crtice preko *l*. Glas koji ovaj znak označava Šunjić opisuje kao puniji i hrapaviji zvuk slova *l* (*sonum pleniorum, et crassiorum litterae l*),⁷⁶ a nalazi se u poljskom, ruskom, albanskom te turskom. Tako za primjere navodi poljsku i rusku riječ *slawa*, tursko *oldum, buldum* te arapsko *Allah*.

ṃ : Za ovaj glas Šunjić kaže da je pretrpio najmanju promjenu. Za primjer navodi gruzijsko *ma* te spominje kako niti taj glas nije teško izgovoriti jer mu se pripaja arapski

⁷⁶ Isto, str. 60.

konsonant *ain* ξ. Ipak, s obzirom na to da smatra kako se nije mnogo mijenjao, Šunjić o ovome glasu ne piše ništa detaljnije.

• : O ovome glasu Šunjić također ne bilježi mnogo, osim da se razlikuje od sljedećih glasova.

• : Ovaj se glas nalazi u francuskom, portugalskom, turskom i poljskom. U sanskrtu taj se glas naziva *nga* i ima zaseban oblik. Za primjere navodi poljsko *sq*, francusko *sont* te tursku riječ *soñ* te predlaže da se ovaj glas označava znakom *n* i iznad znaka doda crtica.

• : Ovaj glas Šunjić obilježava točkom ispod znaka *n*. Taj se glas javlja u talijanskom i francuskom *gna*, *gne*, *gni*, *gnio*, *gnu* te u ilirsko-srpskom *nja*, *nje*, *nji*, *njo*, *nju*. Također, Španjolci i Česi poznaju ovaj glas, no obilježavaju ga znakom *ñ*, što Šunjić smatra jednako dobrim rješenjem. Opisuje i načine izgovaranja ovoga glasa. Tako Poljaci i mađarski Slaveni ovaj glas izgovaraju tako da jezik dodiruje gornje zube (*ut lingua superiores tangat dentes*),⁷⁷ dok pak, kako piše Šunjić, Talijani i mi izgovaramo tako da leđima jezika dodirujemo nepce, a vrhom donje zube (*dorso linguae palato adpresso, et mucrone inferioribus dentibus*).⁷⁸

• : Šunjić piše kako Arapi i većina Semita nemaju ovaj glas u svojoj abecedi, dok Armenci u svojem jeziku koriste dva oblika za ovaj zvuk, od koji je jedan sličan oslabljenom poljskom *ř*. Također, ono što Šunjić primjećuje jest da je glas *p* različit od glasa *b* upravo kao što je *t* različito od glasa *d*. Danas je u fonetici poznato da su parnjaci *p* i *b* te *t* i *d* prema načinu izgovora okluzivi koji se razlikuju po zvučnosti.

• : Ovaj se glas u starogrčkom jeziku koristio sa snažnom aspiracijom i nazivao se *ro*, ρ. Šunjić također spominje kako se ovaj glas u nekim jezicima izgovara mekše, dok se u drugima izgovara zvučnije i snažnije te za primjer snažnijeg glasa *r* navodi izgovor latinskih riječi *regnum* i *terra* na način kako bi te riječi izgovorili Talijani te ostali europski narodi.

• : Ovaj glas *r* Šunjić opisuje kao šuškvav zvuk prethodno opisanog glasa (*blaesum hujus litterae sonum*),⁷⁹ koji se može čuti kod Saksonaca i Engleza. Kako bi zabilježio razliku, iznad znaka za glas *r* dodaje tildu. Ovaj se znak koristi također u češkom i poljskom jeziku, s time da Poljaci ovaj glas označavaju tako da znaku *r* pridodaju znak *z*. Tako primjerice riječ *Rim*, latinski *Roma*, zapisuju kao *Rzym*. Ipak, Šunjić kaže kako izgovor ovoga glasa kod Čeha zvuči kao glas složen od mekog *r* i *ž*, dok kod Poljaka prevladava taj glas *ř* tako da bi prethodno navedenu riječ *Rzym* Poljaci izgovorili kao *Řim*.

⁷⁷ Isto, str. 61.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Isto.

ṣ : Ovaj je glas poznat mnogim jezicima, od latinskoga, grčkoga, do slavenskih jezika koji ga zadržavaju kao čist i nepromjenjiv zvuk. Za primjer kako se ovaj glas izgovara navodi latinsku riječ *salute*. Ipak, ono što Šunjić napominje jest da ovaj glas može biti mekši i nježniji te puniji i šuškviji. Ta se razlika može dobro uočiti kod istočnjačkih jezika jer se ovisno o obliku glasa *s* u nekoj riječi mijenja značenje. Tako primjerice arapsko **ساحب** *sahib* zajedno sa *sin* označava lat. *trahens*, a **صاحب** *sahib* sa *sad*, lat. *possidens*.

ṣ̣ : Kako bi se prikazala razlika između mekšeg i punijeg glasa, ovo je znak za puniji istočnjački glas *s*, a označava se crticom s lijeve gornje strane pokraj znaka za glas *s*.

ṣ̌ : Ovaj glas Šunjić opisuje kao piskav zvuk – sibilant (*sonus sibilans*),⁸⁰ koji odgovara arapskom **ش** *šin*, njemačkom *sch*, francuskom *ch*, talijanskom *sce*, *sci*, dok Iliri i Česi ovaj glas označavaju sa *š*, odnosno znakom koji i sam Šunjić predlaže. Također, opisuje način izgovora ovoga glasa te kaže da se ovaj piskav zvuk izgovara sad mekše i oštrije, sad otvorenijih usta (*jam mollius et acutius, jam laxiore sonare ore*).⁸¹

ṭ : Ovaj se znak nalazi u većini jezika, posebice u jezicima koji koriste latinicu. Ipak, Šunjić se, smatrajući kako ovo nije dovoljno istraženo, pita mijenja li se u klasičnom latinskom zvuk ovoga glasa kad iza njega slijedi *i* s još nekim drugim vokalom, primjerice u riječi *oratio, gratia*.

ṭ̣ : Ovome glasu odgovaraju arapsko **ط** i armensko **Թ**, kojim se čvršći vokali oslabljuju, a značenja riječi se mijenjaju, tako da se ovaj glas ne može zapisati latinskim znakom *t*. Stoga, kako bi naznačio razliku, Šunjić ispred znaka *t* stavlja crticu.

ṭ̣̣ : Ovaj se glas javlja u ruskom, turskom i mađarskom jeziku i treba ga, kako napominje Šunjić, dobro razlikovati od ilirskog, poljskog i talijanskog *ć*. Primjerice, ako bi se mađarska riječ *atyám* izgovorila našim načinom kao *ácám*, odmah bi se znalo da ju izgovara stranac. Također, čini se da se ovaj zvuk stvara u nekim jezicima iz *t*, dok u drugima, primjerice turskome, nastaje iz *k*, pritom se nalazeći uz meko *j* ili *i*.

ṭ̣̣̣ : Znak za ovaj glas, kako bi se razlikovao od ostalih, Šunjić obilježava točkom iznad znaka *t*. Ovaj glas je sličan zvuku arapskog slova **ث**, grčkoga *θ*, dok ga Englezi označavaju sa *th*. Također, Šunjić piše kako gramatičari sa *th* označavaju te pritom ne razlikuju grčko slovo *θ* (*theta*) od glasa koji se javlja u njemačkim riječima *thut, muth* te od armenskog **Թ** *tho* i arapskog **ط**.

⁸⁰ Isto, str. 62.

⁸¹ Isto.

▼ : Kako bi opisao zvuk ovoga glasa, Šunjić za primjer koristi latinska imena *Vergilius*, *Servilius* i sl. Ipak, napominje kako u starogrčkom nije postojao ovaj zvuk, a da danas u novogrčkom jeziku ovaj glas postoji zato što su Grci slovo *beta* počeli izgovarati kao *v*. Također ovaj znak umjesto *v* izgovaraju kao glas *f*.

◄ : Šunjić opisuje način izgovora ovoga glasa kao takav da gornji zubi ne dodiruju donje usne i da se same usne međusobno ne dotiču (*ut nec dentes superiores inferius tangant labium; nec ipsa invicem se contingant labia*)⁸² te da se prilikom izgovora ovoga glasa usne skupljaju u zaokruženi oblik slično kao što se događa i kod vokala *u*, a ipak tako da on ne prestane biti konsonant i da se bitno razlikuje od ovog vokala. Ovaj je glas karakterističan za njemački i engleski jezik te se pojavljuje u nekim talijanskim riječima kao što su *quando* i *qui*.

◄ : Ovaj meki glas se, kako ga opisuje Šunjić, u njemačkom, talijanskom i francuskom, kad se nalazi između vokala, izgovara kao glas *s*. U njemačkom se ovaj glas, kad se nalazi na početku riječi, također izgovara kao *s*, ali uz poneka odstupanja: izgovara se i kao glas koji se javlja u čitanju latinskih riječi *oratio*, *meditatio*, odnosno kao glas *c*. Slavenski jezici bolje čuvaju zvuk ovoga glasa koji Šunjić uspoređuje s arapskim slovom *zain* *j*.

◄ : Kako bi označio razliku, Šunjić ispod znaka za glas *z* stavlja točku i njime opisuje vrlo ugodan zvuk koji Poljaci označavaju sa *dz*, primjerice u riječi *rdza*. Šunjić dodaje kako bi prema njegovom mišljenju ta riječ bila ispravnije zapisana kad bi zapisu riječi dodali vrlo kratko *y*. Tako bi se primjerice riječ *zolfo* na poljskome zapisalo kao *dzolfo*. Ovaj se glas također javlja u talijanskom jeziku primjerice u riječi *mezzo*, no ne zapisuju ga na nikakav poseban način. Ovaj se glas, još napominje Šunjić, više približava našem *c* nego *z*, dok se *ć* odnosi prema *z* te *c* prema *dz* kao *ć* prema *d*.

◄ : Glas kojim se u francuskom jeziku izgovara *j* u riječima *jour*, *jamais*, u našem se jeziku zapisuje kao *ž*, dok se u poljskome ovaj glas obilježava kao *ź*. Perzijanci arapsko slovo *zain* nadopunjuju s tri točke te zapisuju kao *ژ*, dok se u armenskom isti taj zvuk obilježava drukčijim oblikom slova. Mađari pak ovaj glas bilježe kao *zs*. Za primjer Šunjić navodi riječ *zsak*.

◄ : Razlika između prethodno navedenog te ovoga glasa pravilno se opaža u poljskom jeziku, primjerice u poljskoj riječi *wizinioś* = *vižinoś*. Šunjić također napominje kako su u krivu oni koji smatraju da se ovaj glas umekšava u odnosu na glas *ž*. Ovaj glas je poznat Francuzima i Lombardima i te za primjer navodi riječ *gibier*. Za primjer izgovora glasa *ź*

⁸² Isto, str. 64.

Šunjić navodi Turke koji u Bosni uče ilirski jezik. Naime, upravo se po ovome glasu razlikuju od izvornih govornika, te primjerice riječ *život* izgovaraju kao *život*.

ž : Ovaj je glas karakterističan za arapski jezik te ga po uzoru na arapski običaj Šunjić označava s točkom iznad znaka za glas *z*. Opisuje ga kao zvonkiji i snažniji glas nego naše *z* te opisuje da se izgovara kao da je udvostručeno i kao da oponaša zujanje pčela.

Osim univerzalnih glasova koji se javljaju u mnogim europskim jezicima i koje smatra glavnim elementima univerzalnog pisma, Šunjić uzima za primjer konsonante arapskog jezika koji, poput još nekih drugih orijentalnih jezika, ima određene konsonante svojstvene samo njima, a koji nisu poznati nijednom slavenskom jeziku. Njih je devet: **ث ذ ص ح خ ع غ ق و**.

ع=ء, vel' : Ovaj glas Šunjić opisuje kao gutural, jer se oblikuje bez ikakve pomoći jezika, zubi i nepca u samome grlu, više ga stežući nego šireći. S obzirom na to da je ovaj glas učestao u semitskim jezicima, smatra da se ne može pravilno zapisati pomoću latinskih slova, nego ga treba zabilježiti posebnim znakom. Također kaže kako *zarež'* može izraziti vrijednost znaka **ع**.

ض = ḍ : Ovaj se glas u arapskom jeziku izgovara kao čvrsto *d* koje se miješa sa šuškvim *zal* **ذ**. Turci i Perzijanci pak ovaj glas izgovaraju kao jednostavno *z*. Naši bi pak dijakritički znakovi, ako bi se koristili na drugačiji način, bili dostatni i za označavanje ove razlike u slovu *d*.

ḍ = ḍ : Ovaj se glas u arapskome naziva *zal* i označava šuškvavi zvuk slova *d*. Također, ovaj glas postoji i u engleskome jeziku, no stapa se u *th*. Šunjić predlaže da se ovaj glas u latinici zapiše tako da se ispred znaka za glas *d* stavi točka.

ح = č : Ovaj se glas zapisuje u latinici slično kao *i* u arapskom jeziku tako da se iznad znaka za ovaj glas stavlja točka. Razlikuje se od grčkog *χ* u tome što se izgovara takoreći grgljajući. Također, javlja se kod Španjolaca, a oni ovako izgovaraju glas *j*. Isto tako, poznat je i Armencima.

'h = ħ : Kako su Grci smatrali da hak (*spiritus*)⁸³ ili aspirirani zvuk ne treba računati kao slovo, tako većina azijskih naroda te posebice Arapi aspiriraju svoje glasove na tri

⁸³ Isto, str. 67.

različita načina. Ono što je Grcima *tihi hak*, a nama i Latinima jednostavno *h*, to je Arapima zvuk φ *he*, a od njega se razlikuje $^h = \tau$, kao što se grčko χ razlikuje od gore spomenutog $^h = \epsilon$. Šunjić opisuje kako Arapi ovaj glas izgovaraju tako da se čini da kao kod glasanja stoke izdišu zrak prije iz trbuha negoli iz grla, odnosno da se ovaj glas izgovara raširenim grlom, dok se χ ili njemačko *ch* izgovara stegnutim grlom. Odatle je jasno da postoje četiri aspirirana slova koja treba razlikovati, odnosno: **h**, **ʰ**, **ʰh**, **h̄**.

Na kraju poglavlja o konsonantima Šunjić zaključuje kako je, uz dvanaest vokala i pedeset jednostavnih, ali sasvim različitih konsonanata, preostalo jedva dvadeset glasova u svim jezicima svijeta koji se ne podudaraju točno ni s jednim od gore navedenih pedeset konsonanata. Stoga smatra kako postoje glavni elementi univerzalne abecede koji bi bili dovoljni da pravilno oslikaju riječi svih naroda i da one budu ostavljene kasnijim potomcima. Također, predlaže da se ove elemente dovede u pravilan red te uspoređi s glavnim jezicima, a zatim pojedine glasove preostalih naroda uspoređi s univerzalnom abecedom. Smatra kako je potrebno uspoređiti postoje li glasovi koji su slični ili jednaki glasovima opisanima u univerzalnoj abecedi, a potom ih rasporediti i abecedu nadopuniti.

4. MARIJAN ŠUNJIĆ I NJEGOVO DJELO DE VERA ORTHOGRAPHIA U NASTAVNOJ PRAKSI LATINSKOG JEZIKA

U današnje se vrijeme nastava latinskog jezika prvenstveno fokusira na gramatiku latinskoga te se u manjoj mjeri dotiče rimske civilizacije i književnosti. Također, vrlo je važno napomenuti kako gradivo te način obrađivanja gradiva ovise ne samo o razini obrazovanja, odnosno odnosi li se gradivo na nastavu latinskoga u osnovnoj, srednjoj ili višoj i visokoj školi, nego je također ovisno od škole do škole. U ovome poglavlju bit će fokus na nastavu latinskoga jezika u srednjim školama. Stoga, važno je napomenuti kako se srednje škole međusobno razlikuju prema godinama učenja: prema gimnazijskom programu latinski se jezik uči prve dvije godine školovanja, dok se u klasičnim gimnazijama latinski jezik uči tijekom cijelog srednjoškolskog školovanja, odnosno sve četiri godine. Kako je cilj nastave latinskoga jezika upoznati učenike sa samim jezikom, odnosno da prepoznaju i razumiju jezičnu građu latinskoga jezika, ali također i da upoznaju civilizacijski kontekst te građe, učenike se upoznaje s povijesnim i civilizacijskim kontekstom antičkoga Rima te s najpoznatijim rimskim piscima poput Cicerona, Vergilija i Ovidija i s njihovim djelima. U klasičnim se gimnazijama u sklopu nastavnog programa za lektiru obrađuje veći broj rimskih pjesnika i pisaca nego u ostalim gimnazijama te se u četvrtome razredu nastava dotiče hrvatskoga latinizima, dok se u ostalim gimnazijama taj za nas posebno važan dio književnosti i kulture na nastavi latinskoga jezika nikad ili gotovo nikad ne spominje. Ipak, kako bi se u potpunosti moglo dočarati koliko se latinski jezik dugo proteže kroz povijest te koliko je uistinu njegovo značenje za sveukupnu kulturu i civilizaciju, bilo bi vrlo važno upoznati učenike s djelima na latinskome jeziku koja su nastala na našem području, ali i s djelima na latinskom jeziku koja se svojim sadržajem odnose na hrvatski jezik i naše područje.

U ovome potonjem dijelu od velike bi važnosti bio upravo Marijan Šunjić i njegovo djelo *De vera orthographia* u kojem se osvrće i na naš jezik, odnosno izgovor našega jezika u doba ilirskog pokreta. Takvo bi djelo s jedne strane učenike upoznalo s drukčijim žanrom, odnosno sa znanstvenom raspravom pisanom na latinskom jeziku, što je važno s jezičnoga aspekta. S druge pak strane, upoznavanje sa sadržajem ovoga djela pomoglo bi učenicima bolje shvatiti ovo razdoblje i s povijesnog i s aspekta povijesti hrvatskoga jezika te povezati s prethodno stečenim znanjima ne samo iz latinskoga nego i iz ostalih nastavnih predmeta.

S obzirom na težinu djela, učenike bi se trebalo prvenstveno upoznati s biografijom pisca te s periodom u kojemu je djelo nastalo, a potom i sa samim djelom pritom pomno

odabirući dijelove teksta kojima bi se oprimjerio sadržaj i stil djela, na način da istovremeno učenici mogu prepoznavati prethodno naučenu jezičnu građu latinskoga jezika.

Obogaćivanje nastave latinskoga jezika novim i drugačijim sadržajima potaknulo bi učenike na promišljanje o značaju latinskoga te na veći interes za učenje ovog klasičnog jezika.

5. ZAKLJUČAK

U ovome je radu prikazano djelo bosanskog franjevca Marijana Šunjića *De ratione depingendi rite quaslibet voces articulatas seu de vera orthographia cum necessariis elementis alphabeti universalis*, s fokusom na Predgovor (*Praeludium*) te prvo i treće poglavlje.

Marijan Šunjić, rodom iz Bučića pokraj Travnika, bio je bosanski franjevac, kasnije biskup i poliglot, koji je poznao nekoliko istočnjačkih jezika – arapski, perzijski i turski, bio vrsni poznavatelj klasičnih jezika – latinskoga i grčkoga, a uz to je govorio njemački, francuski, talijanski te mnoge slavenske jezike. Upravo kao vrsni jezikoslovac te potaknut ilirskim pokretom i utemeljiteljem pokreta Ljudevitom Gajem, Šunjić je napisao svoju jezikoslovnu raspravu objavljenu 1853. godine u Beču, u kojoj pokušava ustanoviti načela univerzalnoga fonetskoga pisma.

Ovaj rad opisuje djelo općenito, pritom se fokusirajući na Predgovor (*Praeludium*), na prvo te na treće poglavlje. U Predgovoru Šunjić iznosi poglede o odnosu čovjeka prema pojavama koje ga okružuju. Zatim se dotiče razloga koji je čovjeka potaknuo na pronalazak i usavršavanje pisma⁸⁴ te iznosi svoje ideje o jeziku, o izgovoru i stvaranju univerzalnoga fonetskoga pisma. Prvo se poglavlje temelji na opisu umijeća pisanja, odnosno pokušava odgovoriti na pitanja što ono jest i zašto je važno, zatim o vrstama pisma i zapisu slova, dok je treće poglavlje u potpunosti posvećeno opisu suglasnika. Prvotno se opisuju općenito suglasnici, a kasnije autor nudi znakove uz detaljnije opise i primjere riječi iz različitih jezika koje poznaje i za koje smatra da bi trebali činiti univerzalno fonetsko pismo.

Premda se Šunjićevo fonetsko pismo, koje se sastoji od dvanaest samoglasnika te pedeset suglasnika, ne može opisati kao dobar fonetski sustav, ipak se ovo djelo može

⁸⁴ Musa, Š. Vasilj, M. Jezikoslovni prinosi Marijana Šunjića i osobitosti njegova jezika. *Suvremena pitanja*. VI/ 11-12. Mostar, 2011. Str. 195.

smatrati pionirskim radom opće lingvistike i fonetike kakvu danas poznajemo te otvara mnoga pitanja u budućim istraživanjima u području klasične filologije, ali i šire.

6. LITERATURA

1. Barišić, R. *Latinisti iz studentskih klupa – o književnom stvaranju klerika Bosne Srebrene. Utile cum dulci – Zbornik u čast Pavlu Knezoviću*. Biblioteka posebna izdanja. Knjiga 14. Nakladnik: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, str. 4-23.
2. Divković, M. *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*. 7. izdanje. Naprijed. Zagreb, 1991. *Handbook of the International Phonetic Association: a guide to the use of the international phonetic alphabet*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
3. *Hrvatski franjevački biografski leksikon*. Leksikografski zavod Miroslava Krleže. Zagreb, 2010.
4. Karamatić, M. (ur.). *Bosanski franjevci*. Knjiga treća. Erasmus naklada, str. 54-56. Zagreb, 1994.
5. Karamatić, M. (ur.). *Biografije bosanskih franjevaca*. Synopsis – Svjetlo riječi – Naša ognjišta. Zagreb – Sarajevo – Tomislavgrad, 2015. Str. 88-90.
6. Marević, J. *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*. Sv. 1, A-L; suautorice: Katarina Filković, Margareta Gašparović. Velika Gorica : Zagreb : Marka ; Matica hrvatska, 2000.
7. Marević, J. *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*. Sv. 2, M-Z; suautorice: Katarina Filković, Margareta Gašparović. Velika Gorica : Zagreb : Marka ; Matica hrvatska, 2000.
8. Martinović, I. *Latinisti i latinski u XIX. stoljeću. Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*. Svezak IV. HAZU, str. 285-303. Zagreb, 2009.
9. Musa, Š. Vasilj, M. *Jezikoslovni prinosi Marijana Šunjića i osobitosti njegova jezika*. Časopis za prosvjetu i kulturu. Godište VI. Broj 11-12. str. 193-209. Mostar, 2011.
10. Musa, Š. Vasilj, M. *Šunjićev prinos u oblikovanju latiničnog slovnog sustava*. Časopis za prosvjetu i kulturu. Godište IX. Broj 17, str. 95-105. Mostar, 2014.
11. Musić, A. Majnarić, N. *Gramatika grčkoga jezika*. XVI. izdanje. Školska knjiga. Zagreb, 2004.
12. Obreški, J. *Hebrejska gramatika I. dio fonologija i ortografija*. Izdanje stručnog odsjeka N. S. O-e. Zagrebačkog sveučilišta. Tisak Sveučilišna litografija. Zagreb, 1949.

13. Pudić, I. *Univerzalno fonetsko pismo Marijana Šunjića*. Radovi, knjiga XIII. Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine. Sarajevo, 1960.
14. Šimetović, T. *Priručni filozofsko-teološki rječnik*. Dubrovnik, 1961.
15. Vince, z. *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Str. 517-518. Zagreb, 1978.
16. <http://www.matica.hr/vijenac/167/hrvatski-jezik-i-franjevci-bosne-srebrene-17773/>
(Pristupano 9.12.2019.)
17. <https://www.britannica.com/biography/Roch-Ambroise-Cucurron-Abbe-Sicard>
(Pristupano 9.12.2019.)
18. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=27089> ilirski pokret (Pristupano 9.12.2019.)
19. http://dokumenti.ncvvo.hr/Nastavni_plan/gimnazije/klasicni_jezici/latinski.pdf
(Pristupano 3.2.2020.)
20. http://dokumenti.ncvvo.hr/Nastavni_plan/gimnazije/klasicni_jezici/latinski-2.pdf
(Pristupano 3.2.2020.)
21. https://books.google.hr/books?id=kQFFAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Pristupano 3.2.2020.)

7. DODATAK

7.1. TABLICE KONSONANATA IZ ŠUNJIĆEVA DJELA

Quinquaginta diversae consonae exhibitae, salvis formis litterarum latinis: et cum illis comparatae generales Slavorum, ac complurium aliarum Nationum Consonae.

	Alphabeti universalis consonae.	Alphabeti Slavorum generalis consonae correspondentes.	Cyrillico-russico serbicae.	Turcico-arabico-persicae.	Armenorum.	Alphabeti Sanskritici consonae correspondentes.
1	ba	b: baba	баба	باب	բա	ब
2	b'a	—	—	—	—	—
3	ća	c: car	царъ	—	Շա	—
4	ča	č: čpię, kuća	—	* چابوق	Շա	च
5	ča	č: čitav, czysty	чарка,	چاره	Շա	क
6	da	d: dati: dać	дать	دادن	Տա	द
7	d'a vel g'a	d': mađ'ar: Čeh: Russice.	дядюшка	* كاه	ԿԵԱ *	—
8	đa, vel ga	đ=dj, et dzie: rodjen etc.	ђете	* کورمک کردان	ՃԵԱ *	ज्ञ
9	ďa, vel ġ'a	ď=dž: drożdże, sindžir.	цень	جمعیت	Ճա	क
10	'da	—	—	—	—	ड
11	'da	—	—	قاضي فضل	—	—
12	da	—	—	ذایل	—	—
13	fa	fe: fatati	фалъка	فرق	Ֆա	क
14	ga	ge: gad, ganić	гавронъ	سومکة* غونجه غرق سودیکی	Կա	ग
15	ġa	—	—	انغا غالب	Դա	—
16	ha	he: hol, duh; hałas	гльаву *	هوس	Հա	ह
17	'ha	'he=che, chrosta,	хвѣтъ	—	—	—
18	'ha	—	—	صحيح	Խա	—
19	ha	—	—	خير	Խա	—
20	ja, et lena ĵa	je: jašit; jeści	яйцо	يوجه يمين	Եա	य
21	ka	ke: kekavac, kovač	какая	اکہک	Կա	फ

	Alphabeti universalis consonæ.	Alphabeti Slavorum generalis consonæ correspondentes.	Cyrillico-russico serbicae.	Turcico-arabico-persicae.	Armenorum	Alphabeti Sanskritici consonæ correspondentes.
22	ka	—	—	قادر	Գա	ख
23	la	le: letit; lovit	лов.	تلال	Լա	ल
24	la	l'e=le pol. ludzie	люди	* على	Լա*	—
25	la	le=lj illyr. ljubit	кљаст	—	—	—
26	la	le: lezb, slaba	слабой	بولتى الله	—	क
27	ma	me: meso, mięso	мать	محمد	Մա	म
28	na	ne: nestati; nasz.	нашелъ	نادر	Նա	न
29	na vel ña	ñe=nje; nie, konia	ня ъела *	—	Նա*	न्र
30	na	ne: renka, monka= ma	—	صوكره اسكك	—	ड
31	pa	pe: pero; pióro	настой	پاتىق پدر	Փա	प
32	ra	re: red; radzić	рана	ضرورت	Րա	—
33	ra	ře: Řím, rzecz.	—	—	—	—
34	sa	se: sadit, sjedit.	салъо	سويليك ساقى	Սա	श
35	'sa	—: skakat, skęřsit	—	صوقىق صادر	—	—
36	ša	še: šert, szeši; šalitse	шаль	شرىن شرق	Շա	ष
37	ša	še: siebie = śbje, nosić	—	شىدى شربىت	Շա*	—
38	ta	te: tebi, trava	такъ	تندرمك تاب	Թա	त
39	t'a, vel k'a	tatuška, t'e:	тятюшка	* کردن كپك،	Թա*	—
40	'ta	—	хвостъ *	طوتىق طايب	Թա	थ
41	'ta	—	—	—	—	ट
42	ta	—	—	ثلىث ثابت	—	—
43	va	ve: veselit; wychód	варить	وييران ويرمك	Վա	व
44	wa	a Polonis contra genium suæ linguæ usurpatur.	—	قومىق وافرة	Վա*	व
45	za	ze: zelenilo	за што	اوز زلرله	Ձա	स
46	za	sadze=ćade; bardzo;	sa = 6.	—	Ծա	—
47	za	—	—	ظهور	—	—
48	ža	že: żalit, żena	жалъость	* ژيوه	—	—
49	ža	že: żiarnko, granulum	—	ژيوه	Ժա	—
50	ع	—	—	على	—	—

Propriae	Italis	Gallis	Germanis	Hungaris	Walachis
1 b	bello	beau	bestellen	becs	в
2 b'	—	—	haben	—	—
3 c	zappa *	—	zittern	czél, tz. *	царъ
4 c	cielo, cenno *	—	—	—	* ce-ci
5 c	—	—	tsch, deutsch *	csillag, * ts.	—
6 d	dare	donner	derb	dér	даре, д
7 d'	—	— Dieu?	—	gyerek *	гидіе, гине = д'іне *
8 d	gesso, giorno *	—	—	—	гга * ге, ги
9 d	—	—	— dsch	—	гара
10 d	—	—	—	—	—
11 d	—	—	—	—	—
12 d	—	—	—	—	—
13 f	fama	fardeau	fast	fog	фалъ
14 g	gallo, fighi	garnir, fatiguer	gehen	gaz, genet- ség	гол
15 g	—	—	—	—	—
16 h	nullibi sonat	haut, hache	heben	hat	хар *
17 h	—	—	ich spreche *	—	—
18 h	—	—	—	—	—
19 h	—	—	—	—	—
20 j	bujo, bajocco	voyons, ayons *	ja, jemand	jöy	ел, іу *
21 k	capo, che, chi	car, que, qui	kinder, kippe *	kard	к
22 k	—	—	können, kunst	—	—
23 l	lato, stella	lance, laideur	land	ló	лжнъ
24 l'	—	detail *	—	—	—
25 l	gliuglio, meglio *	meilleur, tailleur *	—	mely, folyó.	—
26 l	—	—	—	—	—
27 m	mà	mais	mein	merre	мжнъ
28 n	nano	nerf	nein, nennen	nagy	ноі

Propriae	Italia	Gallia	Germanis	Hungaris	Walachis
29 ñ	ogni, compagnia *	champagne *	—	nyájas	ΜΙΕΛ=ΝΙΕΛ*
30 ñ	—	un an, mon *	—	—	—
31 p	pago	parmi	packen	pap	ΠΑΠΕ
32 r	raggio, carro	ravir	rast, rührig	rosz	ΡΑΜ
33 ã	—	—	—	—	—
34 s	seme, sia	son garçon	sessen	szó	ΣΑΛΤ
35 's	salvo ?	* mousson ?	* fressen ? *	—	—
36 š	esce; scevro	cheaud eau	schaf, sparen *	sár *	ШАР
37 ś	coscia, sciabola*	chetif *	* —	—	—
38 t	tardo	tard, tête	tasten	tér	ТАТЪ
39 t'	—	quelque pitié? *	—	tyuk, re- kettye *	ΚΙΕΜ * ΚΥΡ
40 't	tatto? matto *	—	stadt ? *	—	—
41 't	—	—	—	—	—
42 ï	—	—	—	—	—
43 v	vado	vais, veau	zwischen	vas	ΒΑΡЪ
44 w	quando, qui*	—	wahr, was	—	ΩΑΨЪ, ΟΥΑ*
45 z	rosa, casa	rose, chaise *	lesen, so, sie *	zár	ЗЪР
46 ž	—	—	—	—	—
47 ʒ	zolfo, mezzo	—	—	—	—
48 ž	—	jouer, jammais *	—	zsák *	ЖАЛЕЪ
49 ž	—	jeune, gibier *	—	—	—
50 ε	—	—	—	—	—

*) Ex his liquet: quibus consonis simplicibus singula destituatur natio seu in suis Alphabetis, quod indico per stellulas *; seu in lingua propria, quod innuunt transversæ lineolæ.

7.2. PRIJEVOD

De ratione depingendi rite quaslibet voces articulatas

seu

De vera orthographia

cum

necessariis elementis alphabeti universalis

PREDGOVOR

Kad god bih razmišljao o prapočelima i o općenitim počecima stvari i pobliže razmatrao čovjeka o kojemu treba promišljati u svem kretanju njegovim prostorom, zajedno sa sveukupnim djelima i zaokupljenostima; činilo mi se da se baš sve zaokupljenost smrtnika mogu sasvim svesti na tri krajnje općenita razreda. Naime, svi smo zaokupljeni ili *spoznavanjem* ili *oponašanjem* ili *preoblikovanjem prirode*. Za mene je priroda bez sumnje, u najširem smislu, sve ono što postoji, ili može postojati bilo materijalno ili u ideji što se promišlja zajedno sa svojim osobinama; i pojedinačnim i bitnim značajkama. A odatle slijedi da, koliko je rodova, vrsta i pojedinačnih jedinki bića koja postoje ili su moguća, toliko se se može utvrditi pojedinačnih priroda. Stoga, jedna je božanska priroda, i sama pomoću razuma spoznatljiva, poput zrcala same božanstvenosti, ali u vrlo malenoj mjeri; druga je priroda duha, koji dopire do misaonog kraljevstva; treća je priroda apstraktnih stvari i prapočetaka razuma. Četvrta, napokon, je materijalna, priroda tjelesnih stvari koje pripadaju osjetilnome. Odatle se izvodi onaj dugačak niz svih naših zaokupljenosti; odatle svi razredi znanosti i umjetnosti i njihova terminologija bilo po rodu, bilo po vrsti, bilo po pojedinačnoj jedinci koje god vrste. Odatle teologija, psihologija, logika, metafizika, matematika, fizika, medicina, mehanika; različiti dijelovi i podstupnjevi svih njih.

Teoretičari i praktičari teologije proučavaju Boga u njegovoj prirodi, volji, svojstvima i vječnim načelima. Filozofi se time koriste da spoznaju, do kraja shvate i usmjere prema svojoj svrsi razumsku prirodu i osobitosti duha, uma i ljudske duše.

Metafizika zajedno s logikom proučava prapočela stvari, a prosuđuje više apstraktno, negoli konkretno: a konkretnim se bavi i matematička teorija. Ali materijalne stvari i one koje su podložne osjetilnome, a kojima je čovjek neposredno bliskije okružen, najviše ga zaokupljaju, a upravo uz pomoć njih, poput ljestvi, biva vođen prema spoznaji stvari koje nisu osjetilne. Odatle jest to da fizika, astronomija, medicina i mehanika zajedno s poviješću i ekonomijom najviše privlače smrtnike. Osjetilna spoznaja prirode je poput drugoga oka uma, pomoću kojega na određeni način spoznajemo potpuno neosjetilne stvari i samoga Stvoritelja

cjelokupne prirode u njegovim Božanskim osobinama; trudimo se u sebi samima preslikati sliku njegovih savršenosti ili ju barem skicirati.

I ovo bi trebala biti konačna svrha za sve *istraživače, oponašatelje ili preoblikovatelje prirode*, kojem god razredu ili rodu pripadali. No, dok se ljudi uronjeni u osjetilno prekomjerno pouzdaju u krhki čamac vlastitoga razuma i, ne mareći za zvijezdu Sjevernjaču, neoprezni lutaju čitavim Oceanom prirode i otkrivaju, da tako kažem, mnoge otoke znanosti i spoznaje, ostalima nekoć nepristupačne: doista naposljetku bačeni na hridi zabluda, utope se u nepreglednom moru materijalne prirode; i tako stvari, čijom spoznajom su prekomjerno zaokupljeni, sapeti nekakvim okovima, nemaju više vremena niti, kada to i napuste, nemaju životne snage da kako bi se usmjerili prema konačnoj svrsi. Događa se da većina smrtnika obrnutim redom materijalnu prirodu postavlja sebi za sam cilj, gdje, pošto se izgubi istinska svrha, naposljetku klonu u potankom proučavanju materije. Ovako veliki filozofi su slični zametku plemenita roda, koji - dobro oblikovan i zreo - majka pobaci, da nikad ne vidi svjetlost za koju je bio predodređen. I nije da nema smisla što uspoređujem sa zametkom u maternici ili s piletom u jajetu ljudski um, kao da je odijeljen pokrivalom tijela i stvari od sjajnoga svjetla vječne istine; tako da smrt, po kojoj se um odvaja od tijela poput zametka od maternice, bude novo i slavnije rođenje našega razuma; kao što se događa da gusjenica, koja je nekoć gmizala po tlu, kad poleti u visinu, postane leptir.

I toliko o spoznavanju prirode općenito. Ali, naš rod se najviše posvećuje oponašanju i preoblikovanju prirode. Oni koji se trude sliku prirode i božanskih svojstava u sebi samima prikazati i iz tog izvornog pralika sve ljepote i savršenstva usavršiti obličje svoje duše, oni su najbolji teolozi - praktičari, pa makar bili iz najnižeg sloja težaka: u vrlo se velikoj mjeri izdižu čak i iznad najoštroumnijih istraživača božanske prirode, ako bi se ovi [teoretičari] oslanjali isključivo na teoretsku spoznaju. Naime, spoznaja tankočutne istine je prvi i niži stupanj i poput sredstva *oponašanja*; a oponašanje je savršenije čak i od svih najbogatijih spoznaja. Osim božanskih savršenstava, predmet našeg oponašanja su također i izvanjska Božja djela, i čovjek je sličan svojem stvoritelju također i zbog toga što i sam, ako ne u stvari, a ono barem postaje stvoritelj u slici i sličnosti. Koliko toga pjesnici ne stvaraju? Koliko toga ne stvaraju slikari i kipari? Uistinu kao što su prijevodi klasičnih djela na drugi jezik slični kipu ili slici prenesenoj na platno, tako je i ono što ljudi stvaraju iz svojeg uma kudikamo nesavršenije od onoga što znaju izraziti preciznim oponašanjem izvornih Božjih djela ili stvarne prirode.

Zacijelo prije nekoliko godina glava bika koju je naslikao slavni holandski slikar i u Parizu u nekoj radionici, odbijena iz neznanja, a od nekog siromašnog mesara, otkupljena za

dvanaest franaka, kasnije, kad je zbog savršene sličnosti s prirodom bilo ponuđeno 70 tisuća franaka, ipak ju se nije moglo dobiti. Tako, što je netko precizniji slikar same stvorene prirode, time je i savršeniji pravopisac, gramatičar i pjesnik. Naime, ljepota pjesništva nije toliko u eleganciji i metričkom skladu (a taj dio se odnosi na umijeće), koliko je u vjerodostojnom, prikazu stvari stvorenih od Boga, te nepatvorenom prikazu ljudskoga duha, već prema njegovu stanju. Odatle je da će Homer, najvjerniji oponašatelj i slikar jednostavne prirode, pred svim pjesnicima uvijek ponijeti prve lovorike iz te vještine. Odatle je također da, će se za narodnu pjesmu naših priprostih težaka, izvedenu iz jednostavne prirode kao iz djevice netaknute umijećem, moći reći da je jednakog vijeka kao priroda; dok će s druge strane, izvrsno umijeće, kao ostala ljudska mehanička djela, kad se više puta promijeni, kako je promjenjiv, ukus ljudi, nestati. Naime, dok ljudi žele usavršiti prirodu, ponajviše je izobličuju. Pjesničko umijeće nije proizvelo Homera ili naše nacionalne Homere; tako niti govorničko umijeće nije proizvelo Demostena, niti povijest Herodota, nego se radije sabrana vještina uzdigla iz pomnog promatranja i razmatranja ovih primjera prirode. I zbog toga što ova obilna zapažanja prirode obično nisu nikad potpuna, a rijetko kad točna, stoga će svako umijeće, koje god naposljetku vrste, kao svaka vještina i pravila uvijek biti nesavršena, i nikada se neće moći probiti do vrha same prirode. Nitko od predaka nije cijenio ove stvarne vrijednosti prirode više nego onaj pronicljivi/tankoćutni Longin– savjetnik Zenobije, kraljice Palmire, u svojem poznatom raspravi *O uzvišenom*. Nitko pak, koliko znam, od novijih nije raspravljao temeljitije i točnije od Huga Blaira.

Mehanika, arhitektura i ostala umijeća, proizvode iz već stvorenih stvari nove oblike; odatle dolazi *preoblikovanje*. *Preoblikovanje* prirode je kod ljudi gotovo uvijek gotovo povezano sa svojevrsnim oponašanjem prirode; a da ono postane savršenije, služi se spoznavanjem prirode, kao da je posrednik, a tu spoznaju različitim ljudima ili Stvoritelj same prirode daje što je bolje ili ju ljudi stječu umijećem i znanjem. Koliko priroda nadvisuje umjetnost, toliko darovi Božji i oni od prirode nadmašuju prije stečeno znanje. Sretan je onaj prema kojem je priroda bila velikodušna i mudra duha i ima priliku za znanje i koji ima zdrav razum da može pravo odvojiti granice između prirode i umijeća i da može procijeniti vrijednost. Ne bi ipak sa svime time bio dugo sretan, kad prazno objektivno znanje ne bi znalo oponašanjem izraziti u duši obličje vječne istine i prirodene ljepote.

Do kojeg će razreda stoga dopirati pravopis? Za pravopis, da dođemo do same stvari, se kaže: to je umijeće pravilnog pisanja. No, što je pisati ispravno drugo, na kraju raščlambe, negoli nijemim znakovima oponašanje živih riječi? I to tako da se oblici riječi, kao što se pomoću osjetila sluha oblikuju u umu, na jednak način trebaju oblikovati osjetilom vida.

Umijeće bi tad napokon bilo pravilno i usavršeno, kad bi se riječi zajedno sa svim svojim bojama i *sa svim svojim nijansama*, mogle vjerno oslikati i predočiti. Koliko su svi pravopisi poznatih jezika udaljeni od toga savršenstva, dokaz je ovo: što bez žive riječi učitelja nikakva gramatička pravila nisu dovoljna da bi onaj koji je sam, čak i točno, naučio neki strani jezik, mogao, kad bi mu se pružila prilika, ili razumjeti ljude koji govore istim tim jezikom ili da oni razumiju njega, makar poštovao sva gramatička pravila i iako na tom jeziku znao pravilno pisati.

Stoga, kad sam primijetio da pravopis koji je na snazi svugdje nedovoljno odgovara svojoj uzvišenoj svrsi: i kad sam promišljajući o ovoj temi otkrio i prikupio mnogo toga čime se činilo da se ova vještina može usavršiti, procijenio sam da je vrijedno truda to što sam prikupio, kada bude imao mogućnosti objaviti tiskom, da ako i nisam riješio veliko pitanje, barem drugima pokažem pogodniji put za njegovo rješavanje. I smatrat ću da je samo to dovoljna nagrada za trud.

I istodobno napominjem dobronamjerne čitatelje da ovo djelo nije napisano s tom mišlju da bih vjerovao da će ijedan narod odstupiti od svog pravopisa, nego, da bismo nekim univerzalnim pismom mogli postići to, da bi se barem u rječnicima, unutar zagrada, za potomke mogao vjerno zapisati točan prikaz svake riječi.

PRVO POGLAVLJE

O svrsi umijeća pisanja i različitim načinima koji se za nju koriste

I.

Makar postojali mnogobrojni načini, na koje su ili prvi ljudi bili potaknuti da izume, ili potomci da prošire pisma u različitim ili istim oblicima u različitim narodima, ipak svi su okrenuti prema jednom općem cilju: a to je da se spoznaje i fizikalne, povijesne, filozofske, teološke i moralne istine o kojima su stariji stekli znanje, prenesu potomcima i izbave od zaborava, i da ih preci ostave unucima, kao najdragocjenije nasljeđe koje nikada neće propasti i koje će svima s jednakim pravom dopasti, kojim se unuci i obogaćuju, i upozoreni tuđim kušnjama postaju blaženiji; a preci pak kod potomaka žive u lijepom sjećanju. Stoga, cilj ove vještine je da zamijeni živu riječ i da uz pomoć te vještine i oni koji su u starosti umrli u dalekoj davnini, mogu razgovarati i s najmlađim potomcima; da ne budu spriječeni nikakvom prostornom ni vremenskom udaljenosti. „Zadaća slova je ta“, kako kaže Kvintilijan u sedmom

poglavlju prve knjige „da čuvaju riječi i da ih čitateljima vraćaju kao polog.“ I Plinije⁸⁵ u jedanaestom poglavlju trinaeste knjige kaže: „znamo da se profinjenost života, pamćenje i besmrtnost ljudi temelje ponajviše na upotrebi ove jedne stvari.“ Tertulijan⁸⁶ u prvoj knjizi *O vojničkom vijencu*: „tvrdim da su slova nužna kako u trgovačkim poslovima, tako i u našoj predanosti Bogu“. Ali prije svega čuveno mjesto o ovoj višestrukoj uporabi nalazi se u dvanaestoj knjizi Diodora Sicilskog koje Vossius⁸⁷ navodi u trećem poglavlju prve knjige *O gramatičkom umijeću*, gdje između ostaloga kaže: „A tko bi mogao dovoljnu hvalu izreći vještini pisanja o znanosti slova sa dostojnom hvalom? Jedino ona postiže to, da sjećanje na mrtve opstaje među živima; njezinim posredstvom oni koji su odvojeni vrlo velikim udaljenostima između zemalja razgovaraju s onima koji su veoma daleko kao da su vrlo blizu ... jedino ona napokon čuva najljepše misli mudrih muževa i božanske odgovore i filozofska načela i ukratko čitav svijet znanosti i predaje se sjećanju potomaka u čitavu vječnost. Vješto dodaje Vossius: „uistinu, doista je čudesno, da se toliko dobra izlijeva na ljudski rod iz sitnih i malenih crtica, da u njima bude sadržano što god činimo, govorimo, mislimo. Stoga s pravom slova smjesti među čuda prirode“. Kada i Tulije to isto kaže na početku prvog pitanja u *Raspravama iz Tuskula*: Tko je, kaže, zvukove riječi, koji se čine beskrajnima, sveo na malene znakove slova?“.

Ovo je jedan osnovni cilj, zajedno sa svima koji cijene slova; ipak, kakva je ljudska priroda, ne kreću svi na put zajednički i lak da bi do tog cilja dospjeli, ali kao što oni koji se trude prokrciti put do vrha nekog visokog brda, jedni si kroz neprohodna područja prokrcuju kraći i sigurniji puteljak, dok nasuprot drugi sporije proputuju dugačkim zavojima, stranputicama i obilaznim putovima. Kao što su sve ljudske vještine, osobito na svojim počecima, obično nesavršene, tako ni ova vještina, vrlo cijenjena u svakome razdoblju i kod svih naroda, nije oskudijevala pogreškama i manama, kao što će se jasnije vidjeti iz onoga što slijedi. Time je došlo do toga da su se gotovo svi u mnogim stvarima, posebno onima koje se tiču artikulacije glasova, udaljili od cilja i potomcima ostavili samo nejasne znakove glasova, čime nipošto nisu izbliza slijedili samu jednostavnost prirode.

II.

⁸⁵ Plinius Maior; *Naturalis Historia*. Liber 13, Caput 21: „cum chartae usu maxime humanitas vitae constet, certe memoria“.

⁸⁶ Tertullianus; *De corona militis*. Liber 1, Caput 8: „Primus litteras Mercurius enarrauerit: necessarias confitebor et commercii rerum et nostris erga Deum studiis“.

⁸⁷ Vossius, Gerardus Joannes (1577-1649); *De Arte Grammatica*.

A ako i tražiš baš određeni način, postoje općenito dva; jedan kroz neke znakove, kojima se - prema dogovoru - povezuju čvrste i određene ideje ljudskoga uma, kao što je egipatsko hijeroglifsko pismo, i kakvi su [znakovi] koje je oslobođenik Ciceronov Tiron izumio, a Seneka zatim povećao sve do pet tisuća [znakova]. Citat iz spomenute Vossiusove knjige: „Tako Olans kaže: da su sikulski Mađari u Transilvaniji uobičajeno urezivali štapovima određene znakove i da su niz njih proricali duh odsutnoga oni koji su imali tajna znanja. Tako 12 znakova zodijaka kod svih naroda kojeg god jezika bili, stvara iste ideje. Postoji i djelo opata Sikarda,⁸⁸ u kojem se prenosi način da se preko bezvučnih znakova bez riječi izrazi smisao. Tako i učitelji gluhonijeme bez glasa poučavaju bezvučnim znakovima i uče ih različite jezike kojima oni sami, također, ono što osjećaju mogu izraziti otkrivaju pismom, i to tako da, kad bi se kome od njih iznenada vratio sluh, ne bi razumio ni jedan glas ili riječ, razgovijetno rečenu, na onom jeziku na kojem je najbolje naučio pisati. Slično je što u kazalištima prikazuju komičari mima. Stoga je kralj Armenije od Augusta tražio za šalu jednog od njih, kao onoga koji čak i nijem može obavljati posao kod svih naroda različita jezika.

Iz toga je jasno; da je moguće različitom mimikom tijela ili određenim pisanim znakovima, koji zamjenjuju geste i ideje slike stvari slične onima koje je zamislio vješti pisac tih znakova pobuditi u umu drugoga, samo dok onaj koji čita te iste znakove dobro poznaje.

III.

Taj način pak dolikuje više gluhonijemima, nego ljudima kojima je dan božanski dar govora. A koliko drugi njime ovi nadmašuju one prve, toliko je od ovog načina izražavanja ideja izvrsniji i savršeniji onaj drugi način kojim se sam glas crta kao savršen, odgovarajući i najvjerodostojniji glasnik misli te sa svojim pravilnim potezima, kao s prirodnim bojama, stoji pred očima čitatelja, samo s tom razlikom što glas odjekuje kroz uši, dok njegov slikovni prikaz (samo ako je slika uobičajena) gotovo jednako preko očiju dolazi do uma. Štoviše, slikovni prikaz glasa još se nečim ističe pred govorenim riječima: što on slikovni prikaz traje vječno, a govorena riječ čim se iznese, nestaje. I zato što izlaze određeniji i uređeniji glasovi, i u boljem redu raspoređeni, bivaju vjerodostojniji tumači tuđih misli, nego da su izraženi samo govorom.

Nadalje, kad bi glasovi bili zapisani kako je pravilno sa svim potezima, mogli bismo ih čitati i izgovarati (dokle god smo poučeni osnovama i nemamo poteškoća s organom govora),

⁸⁸ Roch-Ambroise Cucurron, Abbé Sicard.

posve istim zvukovima i skladom naglasaka, koji se čuju i u izgovoru govornika stranog jezika; i tako bismo mogli hraniti istovremeno oči i uši ugodnom melodijom. Iz toga bi proizašlo da nismo u nimalo lošijem položaju – iako smo vrlo udaljeni prostorno i vremenski no oni koji su ondje prisutni uživali u raspravama učenih. Štoviše, ako bi se glasovi ocrтали po pravilu slovima i sa svim oznakama raznovrsnih naglasaka, to bi bilo od najveće koristi. Naime, budući da je ljudski rod razdijeljen na tako mnogo jezika, koji se uče u dugotrajnim pogibeljima komunikacije, pomoću ove metode možemo u tajnosti svoje sobe naučiti govor čak i najudaljenijih naroda, ako bi to bilo u našem interesu, tako da bi nam se, kada bi se uklonio taj zid koji razdvaja tolike narode, činilo da strane knjige govore kod samih ušiju, svojim urođenim zvukom, jednako kao ljudi. Postoji također nešto osobito: da kao što nijemi, ako bi čuli glasove, nakon što im se vratio osjet sluha, ne bi ništa razumjeli ako im se ne bi napisalo, tako, s druge strane, ako bi glasovi bili pravilno napisani, kojem god narodu pripadali, mi bismo ih mogli izgovoriti čitajući ih, da ne bi bilo potrebno shvatiti njihov smisao, tako da bi nas drugi mogli pravilno razumjeti, a da mi sami ne razumijemo, što ti zvukovi stranih riječi, a koje smo mi svojim ustima oblikovali, sami za sebe znače. Bez sumnje, ovaj način prikazivanja samih glasova slovima ili određenim znakovima, ne odnosi se, kao onaj prethodni, neposredno na ideje ili na slike stvari u umu, nego je izravno usmjeren na odgovarajuće oslikavanje samih zvukova izgovorenog glasa, kojim se ponajviše razlikujemo od životinja. Na ovaj način velikim dijelom slike stvari, kakve su oblikovane u našoj duši, prelijevamo u um drugoga zajedno sa svim njihovim oblikom i bojama. A da je ovo dužnost umijeća pisanja, pokazuje Lukan u trećoj knjizi ovim stihovima:

*Feničani su se, ako je vjerovati glasinama, prvi usudili
obilježiti glas nezgrapnim oblicima za budućnost.⁸⁹*

No ovu je temu mnogo uglađenije i živopisnije prikazao pjesnik Brébeuf⁹⁰, kad je te iste stihove preveo na francuski ovako:

*C'est de lui que nous vient cet art ingénieux,
De peindre la parole et de parler aux yeux;
Et par les traits divers de figures tracées,
Donner de la couleur et du corps aux pensées.⁹¹*

⁸⁹ Lucanus, Liber III, versus 220-221.

⁹⁰ Jean de Brébeuf i njegov prijevod Lukana na francuski.

Dodaj ondje onu čuvenu Kvintilijanovu; korist je slova u tome da čuvaju glasove i kao nešto očuvano da prikažu čitateljima.

Tim više se treba čuditi da su u ovu glavnu od svih vještina i vještinu-kraljicu dostojnu poštovanja i usavršavanja, smrtnici uložili najmanje napora. Ovo se sigurno ne može zaniijekati: dok se sva ostala umijeća iz dana u dan usavršavaju sve do osjećaja zadivljenosti, ovo jedno umijeće, koje svi vuku po rukama, leži tako zapušteno; tako loše svi narodi s njim postupaju, da se čini da prije nazaduje, nego napreduje. A to će biti jasnije iz raščlambe pojedinih dijelova, koju treba napraviti na svom mjestu. Stoga događa se najviše to, da čak i najučeniji ljudi kojeg god naroda boluju od zajedničke bolesti, smatrajući da je njihov stari način pisanja savršen. Štoviše, oni koji se ne boje uzdrmati načela religije, niti si svakodnevno stvarati nova načela, ubrajaju si u grijeh (kakvo praznovjerje!), štogod dodati ili oduzeti osnovama i vrhuncima pisma. Postoje oni koji to preziru kao beskoristan posao. Drugi napokon uronjeni u kriva načela starijih i mlađih gramatičara, dok marljivije traže ono što su oni naslutili nego gdje su pogriješili ili koje su svjetlo u tami morali nositi pred sobom, i dok traže put u labirintu, odmah se uvlače u toliko brojne poteškoće i proturječnosti, da ćeš od njihove žetve otići, ako ne gladan, ali sigurno ne manje zbunjen, negoli si došao.

IV.

Vrlo vjerodostojan svjedok i istovremeno primjer ovoga jest Vossius čije je djelo *O gramatičkoj vještini* upućen i promišljen prikaz svega što je u starini napisano o ovoj temi. Za njega sam, kad sam uz najveći mogući trud pročitao cijelog Aristarha, otkrio da obiluje s gotovo isto toliko pogrešaka (kada je riječ o pravilnom načinu pisanja zvuka glasova) koliko ih je upravo taj vrlo učen čovjek zabilježio što prilikom pobijanja antičkih gramatičara, što prilikom ispravljanja najvršnjih ljudi - Scaligera⁹², Justa Lipsija⁹³, Schoppea⁹⁴ Corrada⁹⁵ itd. Naime: koja je, i kako se treba oblikovati u umu pravilna, čista, odgovarajuća i jasna ideja jednostavnoga zvuka, slova, sloga, dvoglasa i naglasaka, kako treba glasiti točna definicija svih tih pojmova, te koje je jednostavno počelo iz kojeg se treba izvesti cjelovito umijeće zapisivanja glasova – sve ćeš to uzalud tražiti kod ostalih gramatičara, ali ćeš naći prikazano na svom mjestu. I ne govori se to s tom namjerom da se treba istrgnuti tolikim muževima, nego da se ne držimo njihova mišljenja na štetu proučavanja jezika i književnosti; što upravo sam Vossius na kraju prve knjige o gramatičkom umijeću, ako se ne čini da zahtijeva, onda

⁹² Julius Caesar Scaliger (1484-1558) – tal. humanist i književni teoretičar.

⁹³ Justus Lipsius (1547-1606), izv. Joest Lips – flamanski klasični filolog.

⁹⁴ Caspar Scoppius (1576-1649), izv. Caspar Schoppe – njem. učenjak.

⁹⁵ Conradus Gesnerus (1516-1565), izv. Conrad Gessner – švic. filolog.

barem predlaže, kada kaže: „neka radije dvojica-trojica detaljno razmišljaju o cjelokupnom načinu pisanja i raspravljaju, i uz neki svoj gubitak, ali na korist proučavanja jezika i književnosti: kada plod njihova rada pozitivno ocijene oni koji razumiju taj napor, ostali neka slijede njihov sud; ... tako će se postići da prolaze kroz ove sitnice, umjesto da se bave onima drugima.“ I budući da su plodovi rada ovog izvrsnog čovjeka u Europi prihvaćeni nekim općim sudom, čini se da je granica ovome proučavanju označena upravo nesretnim znamenjem. Stoga se ne treba čuditi da vještina pisanja još ne stvara posve one učinke koje sam gore nabrojao, i da ljudi, inače vrlo sposobni, ne mogu bez ikakva privatnog napora postići to, da budu u stanju pravilno izgovarati strane zvukove bez pomoći učitelja žive riječi ili da barem mogu raspoznati s kakvim su točno preoblikovanjem zvukova pojedine latinske i grčke riječi dolazile do ušiju starih. I gotovo je opća predrasuda da je uostalom nemoguće da netko pomoću samog pisma pravilno izgovara sve strane glasove a da se ne čuje živa riječ učitelja izvornog govornika. A ako bi se onaj koji uči mučio zbog slabosti govornog organa, ni sama živa riječ ne bi bila dovoljna, a ako je organ govora prikladan, treba reći da se to događa zbog manjkavog i pogrešnog načina na koji se takvi zvukovi ulijevaju onome koji uči. No, pronaći pravi način moguće je jednako kao brodove bez jedara tjerati po pučini na parni pogon ili kola bez kotača sa željezom voziti popločanim ulicama, i mnogo drugog sličnog, što su veliki ljudi Francis Bacon, barun Verulamski,⁹⁶ ili Galilei⁹⁷ predviđali kao moguće, a suvremenici su ih zbog toga ismijavali, a te koji su ih ismijavali nisu ništa manje, ali jesu puno pravednije, ismijavali novi naraštaji. I što s tim što su učitelji glazbe našli način kojim su kako zvukove koji izlaze iz grla tako i one iz različitih instrumenata prikazali tako precizno, određenim i vrlo jednostavnim znakovima, da, primjerice, Talijan, Nijemac, Francuz, Englez, koji se nikada nisu međusobno vidjeli, niti je jedan drugoga čuo kako pjeva ili svira, ipak kad samo imaju znakove pred očima, glasom i instrumentima jednako, istim tonom, naglaskom, dužinom i redom izvode iste zvukove koje su napisali nepoznati i vrlo daleki autori? I u tome se doista ne opaža nijedna druga razlika, ako su jednaki glasom i umijećem, osim one da se svaka jedinka po nužnosti razlikuje u svojoj prirodi. Slično se također mi, koji koristimo isti jezik, razlikujemo između sebe nekom fizionomijom kako lica tako i glasa: „*Glas, glas je Jakovljevi, ali ruke su Ezavove. Postanak.*“⁹⁸, budući da je takva razlika individualna, ništa ne oduzima od naše pretpostavke, niti se odnosi na pravu i bitnu osobitost onih pojedinih

⁹⁶ Franciscus Baco de Verulamio (1561-1626), izv. Francis Bacon barun Verulamski – eng. pravnik, filozof i državnik.

⁹⁷ Galileo Galilei (1564-1642), izv. Galileo di Vincenzo Bonaiuti de' Galilei – tal. matematičar, fizičar, astronom i filozof.

⁹⁸ Stari zavjet.

elemenata, od kojih se općenito stvara onaj pravi zvuk glasova bilo kojeg naroda, za koji se opaža da je jednak u ustima svih pripadnika istoga naroda, samo ako riječi ne dolaze iz lošeg organa.

V.

Glavni razlog, zašto je vještina pisanja manjkava.

Dok sam promišljao kako se dogodilo da su tako sjajni i oštroumni ljudi poput Vossiusa, Scaligera itd. ostali tako daleko ispod vrhunaca ove vještine s preostalim mnoštvom gramatičara, došlo mi je na um to, da nitko bilo od starijih bilo od mlađih nije promišljao o stvaranju najvišeg načela ove vještine, koje bi bilo smješteno izvan svake proturječnosti, izvedeno iz same prirode stvari, očito i jasno, i prema kojem bi, kao prema Lidijskom kamenu⁹⁹, trebalo urediti svaki oblik pisanja glasova. Upravo kao što se svaka nebeska kugla, koja se nalazi u nekom planetarnom sustavu, zacijelo na različite načine ali ipak okreće oko jednog sebi vlastitog središta, tako i sve glavne grane ljudskoga znanja imaju neka svoja osobita načela, oko kojih se, poput satelita, zbog svojih prvih planeta okreću u najvećoj blizini, i kao što bi, ako se ne bi znala središta planeta, njihove putanje ostale nesigurne i nedovoljno određene, tako, dok god se u umijećima i znanostima ne budu imala čvrsta i poznata opća načela pojedinih stvari, tako će dugo biti nužno da njihove nestalne ideje lutaju nesigurnim puteljcima. Odatle ta gotovo beskonačna raznolikost mišljenja, kojom se, gramatičari koje god nacije, slijedeći često čak i oprečne putove, ipak smatraju da oni sami pišu na najbolji način, svatko na svom jeziku.

A makar bio tvrdoglav, kako kaže Vossius, skup gramatičara, i ne podnosio lako da mu se izdvajaju greške, ipak ne bojim se pametnim ljudima izložiti:

VI.

Glavno pravilo opisivanja izgovorenog glasa ili pravilnog izražavanja slovima.

Koliko postoji stvarno jednostavnih i, prema sudu iskusnoga uha, međusobno različitih (premda su si vrlo slični) zvukova od kojih se, kao od početnih elemenata, slažu sve riječi nekoga jezika, prihvaćene za sveopću uporabu, isto tako, koliko se javlja modifikacija ili stanja vokala (naglasak, kvantiteta), toliko – ni više, ni manje – treba upotrebljavati različitih, raznovrsnih te uvijek i svugdje stalnih znakova.

⁹⁹ Lapis Lydius (Lidit, Touchstone).

Pomaže prikazati na pojedinačnom primjeru: filozof Newton¹⁰⁰ smatrat će se uvijek velikim kako zbog zakona teorije gravitacije i drugih otkrivenih tajni prirode, tako i osobito jer je temeljitije istražio prirodu boja i u bilo kojoj sunčevoj zruci koja se lomi kroz prizmatično staklo otkrio sedam osnovnih boja, od kojih, međusobnim miješanjem na određen način i u određenom razmjeru, nastaje tako velika raznolikost svih boja. Koliko se više treba diviti onom stvaratelju, koji je prvi nevidljivi zvuk ljudskoga glasa, zamjetljiv jedino samim uhom, razdijelio na njegove jednostavne niti i kao nekim kemijskim umijećem, rastavio na početne elemente, od kojih je različitim razmjerom, koji može biti gotovo beskonačan, nastala tolika raznolikost svih jezika? Stoga je najvažnije znati u čemu se jednostavan zvuk razlikuje od složenoga. Treba dakle jednostavnima nazvati one zvukove, koji se ne mogu rastaviti na više dijelova, niti se mogu od bilo kojih drugih elemenata ili međusobno različitih znakova za zvukove sastaviti tako da ostanu jednostavni i da se ujedno uhom zamjećuju sastavni elementi. Da bi se jednostavni zvukovi po pravilu razlikovali od složenih, potrebno je prije oštro i osjetljivo, nego učeno uho. Stoga je onaj glasoviti kralj jezika Mezzofanti¹⁰¹ (koji mi je na svu sreću kao učitelj u Bologni predavao jezike punih osam mjeseci) ispravno i znalački govorio da je učenje jezika škola poniznosti budući da su bez sumnje čak i najveći učenjaci nakon mnogo godina upornoga rada, prisiljeni prepustiti pobjedu dječacima vrlo nježne dobi u pravilnom izgovaranju zvukova svoga jezika: oni naime vrlo lako primjećuju ako tko makar jedno slovo u nekoj općoj riječi izgovori drukčije nego što je uobičajeno ili, ako mu se potkrade koji strani zvuk, obično ga izvižde ponovno ga oponašajući s podsmijehom. I učene doista velika sličnost istoga zvuka tako često zavodi, da lako jedno zamijene drugim, dok dječacima ni najfinija razlika ne promakne jer sami čak i u najvećoj sličnosti primjećuju; naime ovo je više vještina prirode, nego učenosti. Dalje, svaki jezik ima određeni broj sebi svojstvenih jednostavnih zvukova od kojih su različitim kombinacijama složene sve riječi toga jezika. Čini se da taj broj stvarno jednostavnih zvukova ni kod jednog naroda nije manji od dvadeset, niti veći od pedeset. Ali ovo je sigurno, da ni stariji ni noviji gramatičari nijednog naroda nisu dosad savršeno raščlanili glasove svoga jezika na jednostavne dijelove te da su kako vokalima, tako i konsonantima dodijelili toliko određenih i uvijek stalnih slova koliko se u tom istom danom jeziku nalazi vokala i konsonanata jednostavnih po svojoj prirodi.

Naime sve abecede raznih naroda pogrešne su bilo zbog viška bilo zbog manjka ili pak zbog jednoga i drugoga. Svim je isto tako gramatičarima, ako izuzmeš nekolicinu, zajednička

¹⁰⁰ Isaac Newton (1642-1717.) – eng. fizičar, matematičar i astronom.

¹⁰¹ Giuseppe Gasparo Mezzofanti (1774-1849.) – tal. kardinal te jezikoslovac i hiperpoliglot.

ova pogreška: da radije žele iz slova, koja su kod pojedinih naroda u upotrebi, izvesti zvukove i snagom slova odrediti zajedničku upotrebu, kao da bi zvukovi trebali služiti slovima, a ne slova zvukovima. Istražuju više znakove, nego ono što je označeno; štoviše, same znakove, ili oblike slova, imaju za označeno, odnosno za same zvukove riječi.

A vezano uz tu temu Vossius radije stvar zamućuje, negoli je rasvjetljava, kad u 27. poglavlju prve knjige *O gramatičkoj vještini* zahtijeva da se iz hebrejskog alfabeta izbace četiri slova; naime kaže: „Odlučili smo stoga ovako: da od 24 suglasnika treba odbaciti četiri zračnika *Aleph, He, Het, Ain*, naime hak“, kaže, „nije slovo“. Pa ipak i hak u riječima mijenja sama značenja stvari, tako *honos* označava čast, dok pak *onos* na grčkome znači magarca itd. dakle, aspiracija označava nešto bitno u riječi, odatle treba imati svoj posebni znak, a znakovi pak jednostavnih elemenata, od kojih su stvorene ljudske riječi, nazivaju se slovima. A mnogo više taj izvršni muž zloupotrebljava oštrinu svoga suda, kad u istom poglavlju tvrdi da Hebreji nemaju više od pet vokala po zvuku, i dok želi označiti da *kametz*¹⁰² i *patach*¹⁰³ označavaju isti vokal. Tako, ono što taj čovjek u istom poglavlju raspravlja o slovu *sin, schin, sade*¹⁰⁴ i gdje pokušava spasiti od zastranjenja u pogrešku i neznanje one koji kažu da postoji 28 slova kod Punjana ili 32 slova kod Dalmatinaca, sve to pokazuje da ovaj Aristarh¹⁰⁵ nije mogao crpiti bistru vodu s uzburkanog izvora starih gramatičara te da je imao vrlo nejasnu zamisao samoga slova, koja čini početak i temelj ovoga učenja. Uistinu, koliko se gramatičari nestalnim i neodređenim pojmovima koriste, jasno dokazuje to, da se nikako ne slažu ni u definiciji slova. Pouzdan svjedok je isti Vossius, koji u osmom poglavlju prve knjige kaže da malobrojni vide *na koji se način treba definirati slovo*. I nakon što je mnoge definicije mnogih izložio i odbacio, sam je stvar odlučio rekavši: „Dakle, slovo će biti pojedinačan izgovoreni glas“. Što? Dakle, pojedinačan izgovoreni glas je slovo? Dakle, ne postoji nikakva razlika između bršljana i vina, između znaka i označenog? Dakle, hoćemo li koristiti retoričke figure kad trebamo pravilno odrediti stvar? Nije bolja ni Priscijanova¹⁰⁶ definicija u kojoj se za slovo kaže da je najmanji dio sastavljene riječi, koja se sastoji od elemenata koji označavaju najmanji dio riječi. Točnije bi bilo da je rekao da je slovo znak koji označava najmanji dio riječi. Za mene su slova oblici ili znakovi određeni prema sudu ljudi kako bi se zabilježilo prve i najjednostavnije elemente ili nerazdjeljive zvukove, od kojih su sastavljene sve riječi bilo kojeg naroda ili sav prirodni organ za jezik i govor. Ova definicija svakako nije

¹⁰² kametz (kamec) –oznaka za dugo ā.

¹⁰³ patach (pathach) – oznaka za kratko ā.

¹⁰⁴ sin, schin, sade (šin) – označava slova /s/ i /š/, a znači pojam „zub“.

¹⁰⁵ Aristarh sa Samotrake (216. pr. Kr. – 144. pr. Kr.) – grčki filolog, jedan od predstavnika aleksandrijske filološke škole.

¹⁰⁶ Priscijan iz Cezareje (5/6. st.), izv. Priscianus – rimski gramatičar.

prikladna za hijeroglifne ili kineske znakove, i ne naznačuje ono što se obično naznačuje slovima, nego radije ono što bi se trebalo naznačivati, za svaki jezik da bi ga se pisalo pravilno. Nadalje, budući da slovo nije riječ, niti dio riječi, kako smatraju Priscijan i Vossius, nego znak koji označava najjednostavnije dijelove ljudske riječi, s obzirom na to da oni, kao različiti zvukovi, koji se međusobno ne mogu pobrkati, odjekuju u ustima, očito je da u svakom jeziku treba odrediti onoliko slova, odnosno različitih ili uz pomoć nekih znakova razlučenih oblika, koliko stvarno, prema općem sudu u nekom narodu, postoji zvučnica različitih po svojoj prirodi, odnosno jednostavnih elemenata od kojih su sastavljene sve riječi istog tog naroda i od kojih se sastoji sav jezik. Koliko je svaki narod, sastavljajući svoju abecedu, odstupio od ovog jednostavnog i prirodnog puta, što unoseći višak, a što imajući manjak, pokazat će se ondje gdje ću govoriti o svakom od njih. Iz jedne zadane točke do druge točke može se povući samo jedna jedina ravna linija, a mogu se pak povući i bezbrojne zakrivljene i zaobljene, koje se više ili manje udaljuju od one ravne i na kraju ponovno zajedno vraćaju u zadnju točku. Stoga premda još nije otkriven ravan put i način na koji bi se pravilno opisao izgovoreni glas, a ipak su svi ljudi i narodi, malo izobraženiji, osjetili potrebu da nekim znakovima zamijene živu riječ, lako se dogodilo da su svi, idući različitim, i to uvijek onim zakrivljenim putovima, bili usmjereni prema istome cilju, štoviše, nijednom narodu ne pripada pravo da drugi narod optuži da griješi, kad svi manje ili više odstupaju s ravne staze.

A kao što su isti zvukovi, dok se javljaju u ustima onih koji ispravno govore, uvijek savršeno u sebi dosljedni, tako je krajnje potrebno da i njihovi znakovi, kad su jednom pojedini od njih određeni za određeni zvuk, dosljedno i vjerno znače isti zvuk, na kojem se god mjestu u riječi pojavljuju, bilo na prvom, bilo na nekom u sredini, bilo na zadnjem.

U gore navedenom pravilu kaže se da, koliko se javlja modifikacija ili stanja vokala, treba upotrijebiti isto toliko različitih znakova. Ova tema zahtijeva pomnije istraživanje [koje slijedi u nastavku].

TREĆE POGLAVLJE

I.

O konsonantima i finim razlikama među njima.

Konsonanti su ili jednostavni ili složeni. Potonji, čiji broj može biti neograničen, neskladno se i krivo uvrštavaju u abecedu, jer se abeceda treba sastojati samo od jednostavnih elemenata. Podjela konsonanata na *poluvokale* ili *likvide* nije utemeljena u prirodi stvari, nego u gramatičkoj prosudbi. Prirodna pak podjela bit će naveden dolje.

Broj jednostavnih konsonanata različit je s obzirom na duh bilo kojeg jezika i naroda, a ipak tako, da se čini da ni u kojem jeziku nije u upotrebi ni manje od dvadeset ni više od 40 jednostavnih konsonanata.

Osovina čitave stvari nalazi se u tome da postoji jasna i, kako kažu, odgovarajuća ideja ili spoznaja jednostavnog konsonanta. Naime, ponajviše se ono što se jednome čini jednostavno, drugome čini složeno i obrnuto.

U zvukovima ne treba tražiti matematičku, nego kemijsku jednostavnost. Tako se platina, zlato, srebro, bakar, olovo itd. smatraju jednostavnim metalima, i to međusobno posve različitima, premda među njima često postoji tolika sličnost da ih oni koji su manje stručni brkaju, nasamareni varavim izgledom. Svi boju nazivaju bijelom i crnom i puk smatra da one postoje i u prirodi, makar nijedna ni druga ne postoje nigdje. Newton je vrlo zaslužan za fiziku jer je u zraci koja se činila da je jedne boje, otkrio sedam po prirodi različitih boja. Koliko je za čitav ljudski rod zaslužniji onaj, koji je prvi išao rastaviti zvukove, od kojih su sastavljene riječi i glasovi ljudi, na njihove jednostavne elemente i njihove različitosti zapisati znakovima odnosno slovima? Ali onomu tko ovu stvar bude istraživao pametno, s pažljivim ispitivanjem i velikom oštroumnosću, lako će se pokazati da je jedva ijedan narod u ovoj analizi dijelova ljudskoga glasa i svoga vlastitoga jezika, otišao dalje od nastojanja onih koji su prvi sastavili abecede svaki za svoj narod. I oni koji su pokušali nešto više, poput Palameda¹⁰⁷ i Simonida¹⁰⁸ kod Grka, čini se da su jedva imali ispravnu ideju jednostavnoga zvuka.

Stoga se jednostavnim konsonantom može nazvati svaki onaj, i samo onaj, čiji je izvorni zvuk prema sudu stručnoga uha bez mane, stvarno različit od svakog zvuka, makar i najsličnijega, koji prikazuju bilo koja druga dva obično proširena slova, od kojih bi se moglo činiti da je onaj dvojbeni zvuk složen. Naime, oni koji smatraju da je jedan dio bilo kojeg

¹⁰⁷ Palamedes – sin Nauplija, kralja u Eubeji, pjesnik. Pripisivani su mu mnogi izumi, npr. slova, brojevi, decimalni sustav, utezi i mjere.

¹⁰⁸ Simonides (otok Kej, grčki Κέως, oko 556. pr. Kr. – Sicilija, oko 468. pr. Kr.) – grčki pjesnik.

dvojbenog zvuka sadržan u jednom dijelu drugoga, a da je drugi dio sadržan u dijelu trećeg zvuka odnosno u njihovim znakovima, to jest slovima za konsonante, samim time su prisiljeni pretpostaviti da se i ova dva konsonanta sastoje od heterogenih elemenata, i isto tako da čak ni oni nisu jednostavni. Na taj način nijedan konsonant ne bi trebao biti nazvan jednostavnim. Iz tog zanemarenog i nepravilno proučenog poznavanja jednostavnog zvuka rođen je sav taj kaos *kakografije*¹⁰⁹ u Europi, u kojoj, premda se čini da je većina umijeća dovedena do većeg savršenstva, ipak se glavnom umijeću vjernog zapisivanja izgovorenog glasa kod svakog vrlo obrazovanog naroda najgore pristupa, tako da ni uz jedno latinsko slovo ne stoji njegov zvuk i da su već samo pravila čitanja gotovo jednake dužine kao preostala gramatička pravila, osobito u engleskome.

Tako su i Grci u krivu, jer su kao prvo smatrali da je zvuk slova *z*¹¹⁰ sastavljen od *sd* ili od *ds*, dok bi ova slova, ako bi se izgovorila zadržavši svoju vlastitu vrijednost, označavala zvuk koji je *sličan*, ali nije *isti* kao onaj koji označava slovo *z*. Čovjek čovjeku, ptica ptici itd. može biti vrlo slična, a da pojedinačno nisu *isti* i da nemaju sve iste osobitosti i bitna obilježja. Kao drugo, pogrešno su vratili u alfabet složeno ξ i ψ . Tako i vokale ω i η , ako su se oni samo po kvantiteti (o kojoj se jedva može dvojiti) razlikovali od *o* i ε .

Mnogo je snažnija i životnija snaga u ljudima da osjete nego da proniknu u razlike među stvarima. Ideje koje su jasne i odgovarajuće daju nam same po sebi jasne, razumljive i točno omeđene pojmove, dok se s druge strane nejasni prikazi stvari umataju u nejasne, maglovite, uopćene i neodređene pojmove, poput Kantove¹¹¹ filozofije. Odatle je da većina gramatičara obiluje onim terminima kojima, kao nekim ogrtačem, skrivaju svoje nejasnoće i praznine. Aspirirana slova *th*, *dh*, *ph*, *bh* itd., zvuk tobože *aspiriran*, *poluvokal* itd. su *zajednička mjesta*, često upotrebljavani pojmovi, kojima se gramatičari dosta udobno služe dok prikazuju strane zvukove. Ali pitanje je: je li način aspiriranja samo jedan, i svima poznat? Zar nije ipak da ih je više, i to u Europi nepoznatih? Pitanje je: može li ijedan ton zazvučati u organu ili svirati ako mijeh ili usta nisu napunjena zrakom? I može li ijedan vokal ili konsonant bez ikakve aspiracije doći do ušiju? Stoga, što se može roditi iz tako neodređenih pojmova osim zbrke i pomutnje općih i prvotnih ideja?

Prvo slovo Hebreja, Arapa i svih istočnjaka koji pišu bez slova za vokale, *Aleph* ili *Elif*, prema općoj suglasnosti gramatičara, jest *blaga aspiracija*. A ja izazivam i najtankoćutnije uši da prosude primjećuje li se ikakva drukčija, makar i najblaža aspiracija iz

¹⁰⁹ cacographia – od grčkog κακός + γραφία što znači ružno pisan.

¹¹⁰ ζ

¹¹¹ Immanuel Kant (1724-1804.) – njemački filozof.

usta istočnjaka dok izgovaraju npr. *aman, emin, ism, umur, orman*¹¹², nego dok mi izgovaramo prema našem načinu pisanja? Bez sumnje svagdje na početku zvuči čist vokal. Stoga, što *Alef* jest, a što nije? Odgovor na drugo pitanje. *Alef* nije ikakav zvuk, niti znak za neki određeni zvuk, kao onaj koji je primjenjiv na sve vokale, te se ne može reći da je doista slovo niti je pravilno što je unesen u alfabet. Odgovor na prvo. *Aleph* je nijemi znak, on je oslonac i potporanj slova ili vokalskoga zvuka tako potreban u jezicima koji oskudijevaju vokalskim slovima, da se nijedan glas bez njega nijedna riječ koja počinje na vokal ne može pravilno pročitati a da ostane vrijediti opći zakon istočnjačkih jezika, a to je da se svaki prvi konsonant povezuje s vokalom koji slijedi. A ako je *Aleph* stavljen na početak, to je stalan pokazatelj da neki vokal stoji na početku riječi. Ali pošto su Hebreji i Arapi preuzeli حركة tj. znakove za vokale, ako ih uvijek koriste na pravilan način, sigurno je da tada mogu biti bez izmišljenog slova *Elif*.

A što se tiče oblika slova općenito, da je latinica od svih otmjenija ili prikladnija, neće prihvatiti jedan onaj jedan kojemu su ili predrasude ili maćehinska priroda iskvarile pravilno služenje vidom. Osim toga, ovim se oblicima služi, premda pogrešno, više od 130 milijuna ljudi u Europi, Americi itd., tako da makar samo iz tog razloga, zbog svojevrsnog jedinstva, ta slova zaslužuju da im se da povjerenje. Treba željeti samo to da se zajedničkom suglasnošću barem učenih preuzmu neki određeni *dijakritički znakovi* i da se dodaju oblicima latinice, koji bi ostali gotovo nepromijenjeni, a kojima bi se nadopunili jednostavni zvukovi svojstveni drugim narodima; da se ukine taj neobuzdani sud, kojim se brojna, štoviše gotovo sva slova latinice sile ili da izražavaju samo jednostavne strane zvukove ili da čak i zanjeme. Ovdje se hoće da nijem govori i da onaj što govori šuti i postane nijem. Gramatičari se, vođeni ne znam kojim praznovjermem, boje u abecedu nekog naroda uvrstiti bilo koji drukčiji, koliko god potreban, znak. Kao da bi se na takav način svetište starine prije oskvrnulo, negoli usavršilo. A kako bi ipak barem nadoknadili nedostatak, spajaju više slova latinice i sile ih da označuju takav jednostavan strani zvuk koji se ni u jednom od njih doista ne nalazi. I toliko su u ovom dijelu prosudbe popustili, da više nijedno slovo latinice ne označava jasno određen, stalan, prijašnji zvuk. A od te dvosmislene nejasnoće ništa nije strašnije. Ova zaraza zahvatila je gotovo čitavu Europu i uništava čak i najizvrsnija djela – povijesna, geografska itd., prije svega kod Engleza; vidi Balbijevo djelo *Abrégé de Géographie*¹¹³, uvod, str. 14 – 18., gdje odlično kritizira ove zablude. Doista, ni sami Latini se nisu uvijek međusobno slagali. Dosta

¹¹² arapski.

¹¹³ Adriano Balbi (25.4.1782. – 14.3.1848.) – talijanski geograf. *Abrégé de Géographie* pojavilo se u prijevodu na nekoliko europskih jezika 1832.

vremena su bili bez slova *g*, a nadoknađivali su ga drugim slovom za sličan zvuk, *c*. Car Klaudije¹¹⁴ primijetio je nedostatak u abecedi i dodao oblik slova *f*. A što s tim što su Rimljani s jedne strane izgovarali slova koja nisu pisali (kao i Homer i njegovi suvremenici), i čija su obilježja bila zanemarivana, a s druge strane neka slova koja su pisali, nisu izgovarali? Vidi Gramatiku Gaspara Schoppea,¹¹⁵ str. 142. i str. 148., gdje su koristili *qoicumque*, kako i mi Iliri danas koristimo *koigod* za riječ *quicumque*.

Rasprava bi se oduljila kad bih htio navesti pojedine pogreške i nedostatke zasebno grčkog, latinskog i ostalih alfabeta. A ako se, kako se i nadam, razboritim muževima sviđa to počelo koje sam predložio kao *glavno pravilo zapisivanja izgovorenih glasova*, svatko će vještom primjenom tog pravila lako opaziti kakva se pogreška bilo u obliku viška ili manjka ili i jednog i drugog skriva u abecedi nekog naroda u koju se kradomice uvukla. Različiti *oblici* istoga jednostavnog zvuka, isto tako *ligature* više njih, ili pak *različiti oblici* koji označavaju jedino duži vokal – trebaju biti izloženi zasebno; i doista, njih se sve treba ukloniti iz savršenih abeceda. Među njima čini mi se da je najsavršenija naša ćirilica, zatim armensko pismo; oni bez sumnje različitim oblicima prikazuju gotovo sve njihovom narodu svojstvene, i to u najvećem broju jednostavne zvukove. Upravo ovo je također osobita priroda armenskog i slavenskih jezika, posebno poljskoga i ruskoga, da sadrže zaista mnogo takvih jednostavnih zvukova, a to ih čini vrlo pogodnima da pravilno prikažu i strane riječi i uče strane jezike. Čini se da se Grci nalaze na suprotnome polu.

Stoga se kao osnova univerzalne abecede mogu uzeti ove dvije abecede, koje sam pohvalio, a ono što njima nedostaje, dodati iz drugih abeceda. Korisno je pak ovdje istražiti i pojedine konsonante koje sam primijetio kao različite i istovremeno jednostavne u raznim jezicima. Malim ih znakovima međusobno razlikujem, kao što slijedi, a pratim ipak onaj redoslijed po kojem se obilježavaju slova u latinskoj abecedi.

b.

Ovaj labijal, poznat gotovo svim narodima i lako zamjenjiv s *v*, Grci su već gotovo u *v* zamijenili, tako da ono što je starima zvučalo kao *barbarus*, to sada sasvim iskrivljeno izgovaraju kao *varvarus* kako Grci, tako i Srbi koji ih oponašaju u pogrešnome. Ako je iskrivljeno narječje dosljedno promijenilo zvuk slova u nekoj riječi, zar dakle ne postoji slovo koje bi vjerno pokazalo da se ta promjena dogodila? Slovo treba jednostavan zvuk koji mu je

¹¹⁴ Klaudije (10.pr.Kr. – 13.10.54.), izv. Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus – rimski car od 41. godine.

¹¹⁵ Caspar Scoppius (1576-1649), izv. Caspar Schoppe – njem. učenjak; djelo: *Grammatica philosophica* (Milano, 1628).

jedanput dodijeljen svugdje čuvati, a ne sadržavati povijest narječja. Ono je predodređeno da oslika zvuk riječi, a ne da ispisuje njihovu etimologiju.

b'.

No također postoji drugo slovo vrlo slično prethodnome, no različito u tome što se izgovara s ne sasvim stisnutim usnama. Oni koji ne usvoje baš dobro tu razliku i poput Slavena, Talijana ili Francuza izgovaraju *b* u njemačkome, odmah se razlikuju od Nijemaca kao stranci; npr. *haben*. I to ne treba pomiješati sa *w*, kojemu se, čini se, približava. No to neka bude dovoljno samo da se označi ono što mi se čini da su gramatičari propustili.

č.

Čini se da je ovo slovo imalo drukčiji zvuk kod Latina ispred *e* i *i*, negoli ispred *a*, *o*, *u*, kao što se i sada isto događa kod nasljednika latinskoga jezika – Talijana, Francuza, Španjolaca. Talijansko *ce*, *ci* zvuči točno kao danas naše i poljsko *će*, (*ciele*) *ći*, dok Francuzi *cecidit* izgovaraju kao da se piše *sessidit*, a kod Španjolaca zvuči poput arapskog ع ili grčkog slova ϑ . Ali nijedan trag ne postoji ni kod ovih danas, ni kod starih, da je ovo slovo ikada imalo onaj zvuk koji su mu kasnije dodijelili ispred *e*, *i*, *y*, germanski i slavenski narodi zajedno s mađarskim, dok čitaju latinski. Oni Slaveni koji su prisvojili latinska slova danas premda u svima ostalima koriste znakove promijenjenoga zvuka, samo ovaj *i* pred svim vokalima izgovaraju poput ćiriličnog Ц ili njemačkog *z*, štoviše nikakvim se znakom ne služe da bi ostalim narodima bilo jasno da to slovo označava nešto drugo. Time biva da naši neobrazovaniji čak i latinsko *Cato*, *Camillus* itd. izgovaraju kao *Car* (*Imperator*). Zasigurno je potrebno imati način za tolike narode latinskoga podrijetla, koji se nikako ne mogu složiti s ovom našom odlukom. Stoga je trebalo ovo označiti ili točkom smještenom ispod slova – Ç ili na neki drugi način. Ja sam odozgo postavio zarez.

č.

Znak za naglasak, prenesen na konsonant, gubi svoju prirodu, pa se odatle ne bi mogla stvoriti nikakva nejasnoća. Stoga se može ispravno koristiti za onaj zvuk koji je nama, Poljacima i Talijanima zajednički s još nekolicinom naroda. Francuzi, Nijemci, Rusi ga nemaju, kao niti Turci i Mađari, naime njihovo *ty* kao i tursko *kief* imaju drukčiji zvuk. Na taj način zapisano naše *kuća*, Rimljani bi zapisali, i potpuno jednako izgovorili, *cuccia*. Tursko ç , armensko **ժ** i vlaško Ц, kao i naše *č*, mnogi u izgovoru miješaju s ovim *č*, toliko da ovo prestaje biti različit zvuk.

č.

Ovim znakom se mnogo bolje pazi na jednostavnost i zvuka i pisanja, nego onim složenim *ts* ili *tsch*, *cz*, kojima Mađari, Nijemci, Poljaci itd. nadoknađuju nedostatak prisvojene latinske abecede. Mnogi smatraju da ovaj zvuk također izgovaraju Talijani u svojim *ce*, *ci*, *ciò*, *caccia* itd. koje ako bi tko izgovorio kao mi *čo*, *kača* – zacijelo bi Rimljane potaknuo na smijeh. Radije treba reći da Talijani općenito nemaju taj zvuk, a da su oni, koji tako, poput Dubrovčana, izgovaraju u talijanskim riječima, pojedinačne iznimke koje se pojavljuju u svakome narodu, ovisno o zvuku drugih slova. A za slučaj da se to ne razlikuje pravilno, kao *slično*, a ne kao *jednako s jednakim* bit će dano na usporedbu kasnije u abecednoj tablici.

d.

Većina naroda je ispravno sačuvala izvorni latinski zvuk ovoga slova, barem dok čitaju latinski, kao danas Talijani, Slaveni itd. Stoga prijedimo na:

d'.

Česi, slavenski narodi Češke, čini mi se da ovim znakom pravilno obilježavaju onaj zvuk koji im je svojstven zajedno s Rusima, Mađarima i Turcima, koji se opaža u ruskome *дядюшка*, mađarskome *egy*, *magyar*, u turskome *g'elmek*, *giümrük*. Južni Slaveni te Talijani, kao i Poljaci te Nijemci uopće nemaju taj zvuk urođen. No Armencima također i našim Rumunjima je poznat.

d.

Točka je na neki način djelić konsonanta *j*, koji danas većina Slavena u cijelosti dodaje slovu *d*, tako nastaje *dj*, kako bi se zapisao onaj zvuk kojemu točno odgovara talijansko *gia*, *ge*, *gi*, *gio*, *giu* i koje Poljaci izgovaraju *dzia*, *dzie*, *dzi*, *dzio*, *dziu*. Stoga budući da je ovaj zvuk u stvari vrlo jednostavan, prema kojemu se slavensko *d* često miče i potpuno u njega pretvara, tako da se ne samo *d*, nego i njemu često pripojeno *j*, izgubivši svoj vlastiti zvuk, zajedno s prije postavljenim *d*, mijenja u talijanski zvuk *ge*, smatram da će se najbolje pomoći i jednostavnosti i etimologiji ako se umjesto *j* samo točka doda ispod *d*, npr. *rođen* (*rožden*), *gvozdje* ili, kako drugi izgovaraju, *gvozdę*. Mnogi od naših izgovaraju, sačuvavši zvuk svih slova, *djete*, *gdjegdi*, no drugdje sami slobodno drugi zvuk od više njih spajaju u jedan i proizvoljno kažu *dete*, drugdje čisto - *dete*. Poljaci pak taj zvuk izgovaraju pravilno, kao i mi i Talijani, no pišu kako sam naznačio – npr. *dziecieę*, to je naše *dete*, puer. Francuzima, Nijemcima i Mađarima taj zvuk nije uobičajen.

đ.

Zvuk arapskog slova **ج** premda u ustima mnogih ne zvuči drukčije od talijanskog *ge*, *gi*, ipak od većeg dijela orijentalnih jezika izgovara se baš tako kao poljsko *dż* u riječima npr. *drożdże*, *smarszdże* (gljive) i ilirsko *Madžar*, *sindžir*, drugdje *sincxir*. Njega je na najbolji način naš Vuk Stefanović zamijenio jednostavnim vlaškim **Đ**, kao što je i za gore spomenuti zvuk *đ* pravilno iskoristio oblik **ђ**. Nijemci to nadoknađuju sa *dsch*. Armenci pak imaju oblik ovog drevnog, ali već zastarjelog zvuka, no sada ga izgovaraju kao *ča*. Englezi ovo izgovaraju savršeno, ali pogrešno takvu vrijednost dodjeljuju latinskome *j* i *g*; npr. *John*, *George*, a da to ne označuju nikakvim znakom, kakav bi npr. bio *ǵ*, s čim bih se složio jednako kao i s *Đ*.

f.

Veća je sloga Europljana u vraćanju prirodnom zvuku ovoga slova kad pišu antički latinski i dok pišu narodnim jezikom. Čini se da su ga stari Grci svugdje aspirirali, to jest, da su izgovarali spojeno s drugim konsonantom *h*, kao što Hindi izgovaraju s *b*, itd. Stoga dok su čitali na latinskome npr. *Fundanius*, izgovarali su, kako Vossius primjećuje – *P-hundanius*, i tako im je od starine nedostajao čisti zvuk ovoga slova, kao što im je nedostajao i zvuk *v*. Ipak, poznato je da je taj zvuk postojao kod Eoljana¹¹⁶. Kasnije nakon što se izgubila ta ne baš draga aspiracija, njihovo *ph* se promijenilo u pogodnije latinsko *f*. Čak i danas se to nepostojano *ph* nalazi u spisima mnogih, kad god treba označiti neki dvojbena zvuk. Tako se nejasne stvari iskazuju još nejasnijima. Tako tursko *mufti* مفتى. Voltaire okreće u *muphti*, a ipak ne postoji nikakva razlika između latinskog, turskog i arapskog *f* i ف. Ovo se rjeđe pojavljuje u slavenskim riječima, štoviše pak Slaveni ga općenito nemaju. Isto se može reći i za armenski i hindi.

g.

Kao i *c*, tako i *g* ispred *e*, *i* i *y* te ispred *a*, *o*, *u* prikazivalo je različit zvuk, nepostojan, vjerojatno i kod Latina. Različiti narodi, koji su prihvatili latinska slova, jednako ovo slovo, kao i većinu drugih, na različite načine zloupotrebljavaju, ne bez velike štete za književnost: kako je jasno svakomu tko pregleda gramatike pojedinih naroda. Nijemci se slažu sa Slavenima barem u onom dijelu, da ovom slovu dodjeljuju onakav zvuk posvuda ispred *e*, *i*, *y*, kakav je kod svih ispred *a*, *o*, *u*. I smatram da ovo treba zadržati.

¹¹⁶ grčko pleme.

Arapsko slovo *ġ* od čistog latinskog *ga* se razlikuje u tome što se izgovara tako da se leđima jezika dodiruje nepce, a latinsko *ce* se izgovoriti slično, opuštenije iz dubljeg dijela usta. Ovaj zvuk je poznat Armencima i Turcima, štoviše i Španjolcima, kao što je *algum dia*, na latinskome *aliqua dies* [odnosno neki dan]. Ovaj zvuk nije isto kad je s aspiriranim *h*, *ch* itd. i stoga se ne može njima nadopuniti. – Točka na različitim slovima, a da se čuva njihov oblik u cijelosti, na različite načine smještena, vrlo je prikladna po svojoj prirodi da bilo što označi i razluči. Stoga sam smatrao da ju isto tako treba staviti, po uzoru na arapski.

Ovo je slovo u grčkom i latinskom blago aspiriralo, kao i kod nas u ilirsko-srpskome, a tako zvuči i u sredini teutonskih¹¹⁷ riječi; npr. *ῥοσ*, *homo*, *holost*, *orah*, *duh*, (u množini kod nas prelazi u *s* kad je na kraju, *orasi*, *dusi*) *sehen* itd. Taj isti glas jače izgovaraju u svojim riječima Mađari te Nijemci na početku riječi; npr. *huszon hat*; (26) *halten*. U francuskom i u našem ilirskom je rjeđe i u ponekim njihovim riječima je ova aspiracija jednako blaga. No sljedeći glas se dosta razlikuje:

Grci su za ovaj glas koristili sasvim jednostavno slovo *χ*, *hi*. Latini, budući da nisu imali ovaj zvuk, prvi su pogrešnim primjerom prethodili ostalim narodima, spajajući dva slova *ch* za ovaj jednostavni zvuk, koji se ne nalazi ni u jednoj njihovoj riječi i kojega, čak i kad se čuju spojeno, ne izgovaraju ni najmanje vjerno. Isto su učinili u slovima *θ* i *φ*, nadoknađujući njihov zvuk s *th* i *ph*. I tako, jedanput prekinuvši put, postupno i malo-pomalo došlo se do one krajnje zlouporabe jednostavnih latinskih slova, koja danas postoji u engleskome. Nijemci i Poljaci, oponašajući Latine u svojim narodnim jezicima, ovaj jednostavni zvuk označavaju jednako sa spojenim *ch*, no ovo je kod Talijana *che=ke*, kod Španjolaca *che=ce*, kod Francuza *che=še*, kod Engleza *che=če*. Kolike hereze! Meni se činilo da se bolje pazi na jednostavnost, istinu, čak i papir, pomoću odozgo pridodane, obrnuto okrenute *cedille*;¹¹⁸ štoviše odbacit ću neki drugi neodređeni znak, kakav god bio. To je ono što bih želio da se shvati i kod svih ostalih.

¹¹⁷ *teutonicus,3* = teutonski, njemački.

¹¹⁸ *cedilla* = grafički znak u obliku maloga zareza ispod slova *c* (*ç*) kada to slovo dolazi pred samoglasnicima *a*, *o*, *u*, a mora zadržati piskavi izgovor (danas [ʃ] ili [s], nekoć [ts]).

j.

Ovaj se glas ne smatra konsonantom stoga što se, kako u govoru, tako i u pismu, običava zamijeniti s vokalom *i*. Naime, *ja, je, ji, jo, ju* su zvukovi poznati gotovo svim narodima, no najviše Rusima i Poljacima čija su narječja umekšana stalnim jotacizmima. Što je neobičnije, i ćirilčki alfabet, po uzoru na grčki, ostao je bez određenog oblika ovoga slova, no povezano s vokalima u jednom određenom obliku pogrešno se u isti alfabet uvrštava. Istočnjaci su pravilnije spoznali njegovu vrijednost i pribrojali su ga konsonantima kao posebni oblik, u čemu su se također i Latini istaknuli. No neobično, koliko su njihovi nasljednici, promijenili jednostavan zvuk ovoga slova, kao i ostalih, i to ne samo u svojim novim narječjima, nego i u samom čitanju latinskoga – npr. latinsko *jam*, Francuzi čitaju onako kako bi se na poljskom pisalo *žam*, kod Engleza ج zvuči kao *džam*, kod Španjolaca je kao da na arapskom piše چ , gotovo kao i poljsko *cham*. Ali zato što Englezi jednako kao i Francuzi pravi zvuk konsonanta *j* izgovaraju u mnogim riječima, odlučili su da grčko *y* služi ovome zvuku, kako mi se čini, nepromišljenim sudom. Česi, Poljaci, Talijani koriste *j* za dugački vokal *i*. A sam vokal *i*, da bi se više protivili starima, svojim lišavaju njegova prvotnog zvuka i čas ga izgovaraju kao *j*, čas ga sile da se ne čuje i da služi označujući promijenjen zvuk, kad mu prethode *c, dz, g*, itd.

Ovo je slovo po svojoj prirodi vrlo prikladno ne samo za umekšavanje kojeg god konsonanta, nego i za finije izgovaranje vokala *i*, kao što smo već napomenuli na drugom mjestu o poljskom *i*. Pravilnije bi, po mojemu sudu, Poljaci učinili kad bi na mjestu oštrega naglaska, kojim se koriste da umekšaju neke druge konsonante, koristili upravo ovaj konsonant, koji zaista zvuči najmekše, ili kad bi se barem koristili jednim njegovim dijelom, odnosno gore postavljenom točkom. Slaveni Česi kao i Poljaci i neki Talijani zloupotrebljavaju oblik slova *j* kako bi označili dugačko *i*. U turskom i armenskom kad se ج i *hi j* javlja između dva meka vokala, zvuk slova je čuje više kao *j*, ali sasvim mekano, npr. سومگه *sevmegie*.

k.

Ni danas se Grci ne slažu oko zvuka ovoga slova. Naime, ispred *a, o, u* zvuči kao kod Latina, Ilira, Talijana itd. Ali ispred *e, i* što kao talijansko *ce, ci*, što kao mađarsko *tye, tyi* i tursko *k'e, k'i*, kako je zapisano kod Meninskog¹¹⁹. Isto se treba primijetiti i sa zvukom *g* kod današnjih Grka – npr. izgovaraju *Geografija* onako kao kad Mađari pišu *gyeographia*. Zaista

¹¹⁹ Franciscus à Mesgnien Meninski (1623-1698), izv. François à Mesgnien Meninski – autor tursko-latinskog rječnika i gramatike turskog jezika; poznato djelo – *Thesaurus Linguarum Orientalium*.

kad se odbace ta odstupanja, treba očuvati zvuk za ovo slovo, koje postoji u latinskom *caput*, *corpus* itd., a od kojega se pak razlikuje slovo koje slijedi;

‘k.

Slovo koje je poznato Nijemcima, npr. *ich kann*, *kopf* itd. i većini istočnjačkih naroda, kojemu odgovara arapsko *kaf* كاف itd. i čini mi se da bi za označavanje tog slova bio prikladan iznad postavljen znak.

l.

Ovo je nešto na što Poljaci nisu navikli; ovaj zvuk, koji Talijani, Iliri itd. izgovaraju tako da Poljaka kad izgovara latinski, pronicljiv promatrač može raspoznati po mekanijem zvuku za ovo slovo. Oni ga izgovaraju poput Turaka u *حق تعالیٰ hak teala, deus altissimus* ili kao Francuzi u riječima *detail, email* itd. Stoga, Poljaci uopću nemaju ovaj čisti i puni zvuk, a umjesto njega se čuje:

ḷ.

A to je njima uistinu jedinstveno, svojstveno njihovom narodu, gdje ḷ ne zvuči hrapavo; te sam za Francuze i Turke napomenuo da im je u određenim riječima jednako poznato. Taj je zvuk uistinu posve različit od talijanskoga *glia, glie, gli, glio, gliu* i od ilirsko-srpskoga *lja, lje, lji, ljo, lju*, no također istovremeno zvuči različito od *la, le, li, lo, lu* u našim i u talijanskim ustima, negoli u poljskim. No, ovo je bilo dostatno spomenuti vrlo općenito, štoviše u poljskim se riječima treba to ḷ označiti drukčijim znakom.

ḷ.

Talijanski zvuk *glia, glie* itd. i naš *lja, lje, itd.* nipošto nije složen, premda se čini da je srastao od nekoliko konsonanata, nego je jednostavan, kao i č, njemačko *tsch* ili **đ** = *dsch*. Poljacima, Turcima, Nijemcima itd. nije blizak ako se ne naviknu. Naš Vuk ga je pravilno označio drukčijim oblikom slova. Ako se ispod ovoga slova smjesti točka, to je dostatno da se označi upravo taj zvuk a da ne nagrdi latinsku abecedu. Španjolci za taj zvuk udvostručuju *ll*, primjerice u *Lloyd*.

ḷ.

Ovako Poljaci obično razlikuju taj puniji i hrapaviji zvuk slova *l* koji je poznat njima, Rusima, Albancima¹²⁰ i Turcima u nekim riječima – npr. poljski i ruski *stawa*; turski *oldum*,

¹²⁰ u tekstu naveden izraz *Skipetari*, no riječ nije pronađena u latinskim rječnicima.

buldum; arapski *Allah* itd., a u svim tim riječima taj se zvuk čuje drukčije od jednostavnog latinskog *l*. Ali treba priznati da se može radije odlučiti za lijep oblik latinskoga slova ako se na mjestu crtice koja prelazi preko slova ta razlika označi malim jednostavnijim znakom, npr. **ل**.

m.

Ovaj zvuk je pretrpio najmanju promjenu. Nije ni gruzijsko *ma* zbog nekog drugog razloga teško izgovoriti nego zato što mu se pripaja arapski konsonant *ain* ع, tako da zvuči ع poput etiopskog *t'a, c'a, p'a*.

n.

O ovom vrlo poznatom zvuku ništa drugo ne treba zabilježiti osim da se taj zvuk razlikuje od sljedećega:

ñ.

Ono što je poznato Francuzima, Portugalcima i Turcima, Poljacima se čuje posebnom obliku *q, ç*. Pravilnije zaseban oblik jednostavnog konsonanta za ovaj nazal *n* koriste Turci, u riječi *sagyr nun* ن, oponašajući u tome Indijce. U sanskrtskom jeziku taj zvuk nazivaju *nga* i ima zaseban oblik. Ako Poljaci izgovaraju *sq*, latinski *sunt*, odnosno *oni su*, kao Francuzi *sont* i Turci *soñ* موڻ za *finis*, ispravnije bi pisali kao **oñ**. Ali ove skraćenice trebaju za zabilježiti van abecede.

ñ.

Točka smještena ispod ili, ako je bolje, i iznad ovoga slova, dostatna je za označavanje talijanskog i francuskog *gna, gne, gni, gnio, gnu* i ilirsko-srpskog *nja, nje, nji, njo, nju*. A na taj način pazi se i na cilj i na jednostavnost zvuka, koji je uistinu jednostavan, a uklonit će se i zbrka zbog dvosmislenosti. Španjolci kao i Česi prepoznaju jednostavnost zvuka i označavaju ga kao *ñ*, što je jednako dobro. No Portugalci ga označavaju kao *nh*.

Treba zabilježiti da Poljaci kao i mađarski Slaveni, rođaci Čeha, ovaj zvuk izgovaraju tako da jezik dodiruje gornje zube i zbog toga zvuk *n* se čuje kao omekšan preko *j* – npr. *oni*, na latinskom *illi*, dok ga s druge strane mi kao i Talijani izgovaramo tako da leđima jezika dodirujemo nepce, a vrhom donje zube, tako da se uopće ništa ne čuje od zvuka *n*.

p.

Arapci kao i većina Semita nemaju ovo slovo zasigurno u svojoj abecedi, ako ga i imaju u govoru. Armenci u svojem jeziku koriste dva oblika za ovaj zvuk, od kojih se jedan u početku vjerojatno podudara s početnim oslabljenim poljskim *p'*, no ova se razlika danas,

osim u knjigama, ne opaža. I dalje je ovo slovo različito od *b*, kao što je *t* različito od *d*, a neki ih iz pogrešne navike ili zbog položaja pokraj nekih drugih slova, zamjenjuju u svakodnevnom govoru.

r̃.

Čini se da su začudo jedino Grci, bez sličnog primjera kod ijednog drugog naroda, ovo slovo uvijek aspirirali u svojim riječima, što se čini da su od starina jedini radili i sa slovom *p*. Takav zvuk ne iskazuje nikakvu prirodnu ugodu. Ne znam koriste li Armenci ispravno dva oblika za ovo, ako nema drugih razlika osim što se u određenim riječima izgovara mekše, kao kod Lužičkih Srba¹²¹, a u drugima se izgovara zvučnije i snažnije, kao što to Talijani u svim riječima i ostali europski narodi običavaju izgovarati – npr. *regnum* i *terra*.

Ako je pak neki narod usvojio šušlav zvuk ovoga slova, kakav se često čuje u ustima nekih Saksonaca i Engleza i koji lako oponašamo dok ga zamuckujući prenosimo, tada bi svakako taj treptavi glas trebalo označiti ili drukčijim oblikom ili određenom oznakom – npr. ovako: **r̃**. To se tiče razreda šušlavih glasova, o kojima se govori ispod.

r̃.

Nadalje postoji i drugi zvuk ovoga slova, poznat jedino Česima i Poljacima. Česi ga danas prikazuju znakom napisanim iznad, a Poljaci mu pripajaju *z* – npr. *Rzym*, kod nas *Rim*, na latinskom *Roma*. Ali ovaj zvuk u ustima Čeha zvuči tako da nimalo ne sumnjam da je složen od mekog *r* i našeg drukčijeg zvuka *ž*. No u govoru Poljaka prvo meko *r* više ne postoji, tako da se samo i čisto naše *ž* čuje ne drukčije nego kad bismo mi napisali *Žim*.

Nije mi poznato u koje se doba uvukla tako velika pogreška u ova dva slavenska narječja, ali čini se da nije starije od 13. stoljeća. Sigurno je to, da se zbog tako iskvarenog i pogrešnog zvuka ovog slova koje se često javlja i jedno i drugo narječje toliko udaljilo od duha slavenskog jezika, da se ništa slično tome ne javlja u drugim jezicima, niti išta drugo toliko smeta da ostali srodni narodi razumiju Čeha i Poljake. Stoga treba više od svega priželjkivati da barem učeni ljudi ispravljanjem tako velike greške natrag vrate usklađenost.

s.

Prirođeni latinski zvuk koji Rimljani i danas dodjeljuju ovom slovu – npr. *salute* i koji isto tako Grci i Slaveni zadržavaju kao čist i nepromjenjiv, čak i kad se dodaje između dva vokala, nije toliko postojan kod većine Europljana. Ali isto vrijedi i za druga slova. Istočnjački narodi dvama različitim oblicima razlikuju ovaj mekši i nježniji zvuk od onog drugog koji je iste prirode, no puniji i šušlaviji, a time se događa da isti korijeni, kad se samo

¹²¹ Vendorum in Lusatia.

ovo slovo zamijeni, daju drukčije značenje riječi. Tako npr. arapsko **ساحب** *sahib* zajedno sa *sin* označava lat. *trahens*, a **صاحب** *sahib sa sad*, lat. *possidens*. To je svojstveno svim tvrđim konsonantima kod Arapa i posebno kod Turaka: da se ne vole spajati s mekšim vokalima, kao što su *e, i, ö, ü*. Dakle kao što Poljaci većinu konsonanata umekšavaju dodavši vokal *i* ili gore postavljenim oštrim naglaskom – akutom, tako istočnjaci, no vođeni ozbiljnijim razlogom, koriste različite oblike za neke tvrde zvukove.

's.

Stoga da bi se označio ovaj puniji istočnjački zvuk, neka bude dovoljno latinskom slovu dodati oznaku kao što je gore.

š.

Taj piskav zvuk – sibilant, koji odgovara arapskom **ش** *šin*, njemačkom *sch*, francuskom *ch*, talijanskom *sce, sci*, pravilnije sada označavaju Slaveni Iliri i Česi jednostavnim slovom, gore navedenim. Treba dobro zabilježiti da se ovaj piskav zvuk, kao i gore navedeni šušlav, izgovara sad mekše i oštrije, sad otvorenijih usta. Zasigurno veći dio Talijana, osobito Lombarda, kao i Španjolaca i Portugalaca poznaju onaj oštiji zvuk, pa i dok čitaju latinski – npr. *salus*, što samo Poljaci pravilno razlikuju i u pisanju i na njihov način zapisano točno izgovaraju *śalusś*, kao i Lombardi i Španjolci, itd. Turci također zajedno s mekim vokalima izgovaraju ovaj oštiji zvuk slova *šin* **ش** kao npr. **شیدی** *śimdi*, a ne *śimdi* (*sada*), **شویله** *śöjle* (tako) itd. I budući da je ovaj zvuk jednostavan i ujedno drukčije zvuči u uhu nego što zvuči *š* u ustima Nijemaca, Mađara i Slavena, ako se izuzmu Poljaci, stoga mu Poljaci pravilno daju mjesto u svojoj abecedi. Ali nije isto tako sa slovima **b, m, p, w, u** kojima se također čuje konsonant *j*, premda tanko.

t.

Kod ovog slova je velika sloga među narodima, barem dok čitaju latinicu. Ali jesu li i stari Latini njegov zvuk, kako se danas događa, promijenili kad iza njega slijedi *i* s još nekim drugim vokalom – npr. *gratia, oratio* itd., to još nije istraženo. Istočnjaci su sami sebi više dosljedni kada svugdje čuvaju svojstven zvuk ovoga slova. Od njega se razlikuje:

't.

Ovomu odgovaraju arapsko **ط** i armensko **թ**, kojim se čvršći vokali samo oslabljuju, te se također mijenjaju značenja riječi, tako da se ova slova ne mogu pisati u zamjenu jednostavnim latinskim *t* a da se ne napravi velika pogreška, osim ako se naznači razlika nekom oznakom, kakvu smo dodali i slovu *sad* **ص**.

t.

Naši Česi na ovaj način prikazuju zvuk koji je poznat njima, Rusima, Turcima i Mađarima, a treba ga dobro razlikovati od ilirskog, poljskog i talijanskog *ć*, *ce*. A za onoga koji mađarsko *ty* na primjer u *atyám* izgovori našim načinom kao *aćam* (*aciam*), i mađarski bi dječaci raspoznali da je stranac. Isto treba reći i o turskim riječima *kⁱepek* – mekinje, *kⁱöpek* – pas, *kiedi* – mačka, itd. Ruski infinitivi se završavaju ovim zvukom, kod nas je čisto *t*, a Poljaci su ga pretvorili u *ć*. Stoga čini se da se ovaj zvuk stvara kod jednih iz *t*, a kod drugih iz *k*, uz meko *j* ili *i*. A kad ga se dublje prouči, sasvim je jednostavan i različit od svih drugih.

i.

Arapsko slovo ima isti zvuk kao i grčko ϑ , koji Englezi, oponašajući Latine, označavaju sa *th*, ali tako da na isti taj način brkaju zvuk koji je njima svojstven, drugoga šušlavog slova, koje je ekvivalent arapskom δ *zal*. Ovaj oblik brkanja tako različitih stvari već je toliko ojačao da gramatičari što god nesigurno, sumnjivo i nepoznato primijete u zvukovima, to kreću označiti ovom jednom i njima samima nejasnom formulom. Ako bi se njima vjerovalo, grčko ϑ *theta* ne razlikuje se od zvuka u njemačkom *thut*, *muth*, te od armenskog θ *tho* i arapskog θ itd. Naime, ovi i još mnogo sličnih glasova uvijek nam se prikazuju kao *th*. Zbog toga kako bi se izbjegla ova zbrka, učinilo mi se da je najprikladnije da se iznad postavi jednostavna točka.

v.

Ovakav latinski zvuk jedino Nijemci mijenjaju u svoje *v*, dok latinicom pišu riječi vlastitoga jezika i izgovaraju ga tako da ne bih primijetio nikakvu razliku između *v* i *f*. Ne znam da ovaj dvostruki oblik za jedan te isti zvuk nije suvišan. Ipak, sigurno je to da stari Grci nisu imali ovaj latinski zvuk niti su znali imena poput *Vergilije*, *Servilije* itd. drukčije napisati nego tako da su na početak stavili vokale – npr. *Oviγγιλιος* itd. S druge strane u naše doba Grci su *v* preuzeli na mjesto staroga *b* tako da se čini da su ovo potonje izgubili. No, postoji i drugi ovome sličan zvuk koji slijedi:

w.

Ovaj se zvuk oblikuje u ustima tako da gornji zubi ne dodiruju donje usne i da se same usne međusobno ne dotiču, a što jedno i drugo činimo kod jednostavnog prethodno spomenutog slova. U ovom zvuku se prije usne skupljaju u zaokruženi oblik tako kao što se slično događa i kod vokala *u*, a ipak tako da on ne prestane biti konsonant i da se bitno razlikuje od ovoga vokala. Ovaj zvuk, neobičan slavenskim i mnogim drugim narodima,

poznat je Nijemcima i Englezima. Stoga oni ispravno koriste drukčiji oblik, no krivo su ih u svom jeziku oponašali Poljaci, koji tvrdoglavo ustraju u pogrešnom, te Česi, koji su sada ipak i u ovome počeli biti mudriji. Također opaža se da neki Talijani ovaj zvuk izgovaraju u riječima *quando, qui* itd., gdje se *u* čuje ne kao naše *v*, nego kao njemačko *w*. Jednako sam čuo da Arapi svoj *v* *vau* izgovaraju uvijek na ovaj drugi način i ispravno. Čini se da Englezi pak izgovaraju tako da čak izgovaraju spojeno i predmetnuto arapsko *gain* ġ, no čini mi se da nisu u pravu što su taj glas smjestili među vokale. Većina Nijemaca danas, u svojim riječima, ne izgovara *w* ništa drukčije negoli *v*, niti im je *v* drukčije od *f*.

Z.

Ovaj meki zvuk se većini Nijemaca toliko sviđa, da tako izgovaraju slovo *s*, ne samo kad je smješteno između vokala, kao što to čine Talijani, Francuzi itd., nego i na početku riječi, te se na račun njega lišavaju zvuka koji im je svojstven. Ali u ovome i Nijemci i Talijani odstupaju od ostalih Europljana: što ovomu slovu dodjeljuju onaj zvuk koji izgovaraju u čitanju latinskih riječi kao što su *oratio, meditatio*, itd. Francuzi zajedno sa Slavenima bolje čuvaju zvuk tog slova, koji odgovara arapskome *zain* *ž*, a od kojega se razlikuje sljedeće:

Z.

Vrlo ugodan zvuk, koji Poljaci označavaju sa *dz* – npr. *rdza*, odnosno *rda* (ispravnije bi, prema mom sudu, pisali tako da dodaju vrlo kratko *y*), zatim *bardzo*, odnosno *vrlo*, itd., a Armenci sa *z*. Talijanima je također poznat ovaj zvuk, štoviše, oni ne označavaju razliku nikakvim znakom, tako npr. *mezzo*, odnosno *sredina* i *mezzo*, odnosno *smrdljiv*, pišu na isti način, no ne izgovaraju jednako – naime, u prvoj riječi zvuči kao poljsko *dz*, a u potonjoj zajedno sa središnjim *e* zvuči kao naš zvuk *č*, odnosno njemačko *č*. Tako bi *zolfo* Poljak zapisao kao *dzolfo*. Ovaj zvuk se približava više našem *c* nego *z*, a *č* se odnosi prema *z* (*c* prema *dz*), kao *č* prema *d*; isto tako (postupno se približavajući od mekših prema tvrđim zvukovima istoga organa) kao *č* prema *đ* (*cz* prema *dž*). Tako se također odnose šušljivo arapsko *ث* (*th, dh*) i englesko *t* prema *d* u riječima *attack* = *é'tek* i *dok* = *'tak*. Armenci i Gruzijci su također ovom ugodnom zvuku pravilno odredili različita slova.

Ž.

Ono kako Francuzi izgovaraju latinsko *j* u riječima *jour, jamais*, to naši danas pišu kao *ž*, a Poljaci na sličan način kao *ż*. Perzijanci arapsko *zain* nadopunjuju s tri točke - *ž*. Isti takav

zvuk je i u armenskom, no drukčijeg oblika slova. Mađari ga bilježe kao *zs* – npr. *zsak*. Ipak tog glasa nema kod Talijana, ako se izuzmu Venecijanci, niti kod Nijemaca, itd. Sličan ovome, no ne isti zvuk je sljedeći zvuk:

ż.

Poljaci pravilno opažaju ovu razliku, i bilježe kako je gore, ali ne opažaju jednako pravilno oni koji smatraju da se ovaj zvuk umekšava od *ż* kao *b', p', w'* koji se umekšavaju od *b, p, w*: u ovima se naime uvijek čuje, iako nježan, zvuk *j*, ali na ništa takvo ne upućuje ovaj mekani zvuk *ż*. Isto treba reći i za zvuk *ś*, koji na jednak način ništa ne uzima od *j*, poput ostalih mekih poljskih glasova. Štoviše toliko nedostaje da *ś* bude meko *s*, kako pretpostavljaju Poljaci, da je prije mekši zvuk piskavog glasa *š*, no ipak jednostavan, kao i *ż*; i stoga treba postajati razlika za jedan i drugi glas, kako u izgovoru, tako i u slovu. Francuzima i Lombardima je zajedno s Venecijancima, u njihovom posebnom narječju, ovo mekše *ż* također poznato – npr. *gibier*. Turke iz Azije, kad u Bosni uče govoriti ilirski, svi raspoznaju po ovome zvuku – npr. *żivot* umjesto našeg *život*, odnosno latinski *vita*. Oni isto, zajedno s Armencima, izgovaraju *śala* umjesto *šala*, odnosno latinski *jocus*. Ovaj način izgovaranja Bosanci zovu *ciganskim*. Portugalsko *vizinhos* (lat. *vicinus*, odnosno *susjed*) Poljaci će izgovoriti gotovo pravilno ako se na njihov način napiše kao: *wizinioś = viżinoś*.

ż.

Arapi osim toga imaju slovo **ظ** koje neki pogrešno izgovaraju kao *thsa*, a koje nije ništa drugo nego zvonkije i snažnije naše *z*, pa se izgovara kao da je udvostručeno i da se čini da oponaša zujanje pčela. A tim snažnijim zvukom se tako razlikuje od jednostavnog *zain* **ج**, da, ako bi ga se zamijenilo ovim glasom, također bi se i promijenilo značenje riječi. Stoga, kad se arapski treba pisati latinskim slovima, točka iznad našeg *ż*, smještena po uzoru na arapski običaj, prikladno će označavati razliku.

Preostaju još dva zvuka koja, osim Engleza i Hindu Indijaca, ne znam ima li ijedan drugi narod. To su *d*, koje je u engleskim riječima, npr. *dok*, zvuči na krajnje osobit način, tako da vrh jezika udaljen od zubi ravno dotiče nepce, kao što se slično događa prilikom izgovaranja *č* i **ḍ**. Čini mi se da ovome odgovara sanskrtsko **ड**, koje se može označiti sa 'd.

Ali niti *t* u engleskim riječima, npr. *attack*, nema zvuk koji je ostalima poznat, nego se prije oblikuje na sličan način kao i 'd, ali tako da se čini da je zvuk stvoren iz jednostavnog *t*. Vjerojatno je da ovome odgovara sanskrtsko ढ, koje se može jednako tako označiti kao 't.

Arapski jezik ima, kao i neki drugi orijentalni jezici, određene konsonante svojstvene samo njima, a koji nisu poznati nijednom slavenskom narječju. To je sljedećih devet: ث ذ ص ح خ ع غ ق و. O prva tri smo već govorili, kao i o šušlavom ث, a potrebno je reći o ostalima, prvo o:

ع = ء, vel '

Za ovo se slovo s pravom kaže da je gutural, jer se oblikuje bez ikakve pomoći jezika, zubi i nepca u samome grlu, više ga stežući nego šireći, i to bez neke posebne aspiracije, nego uz toliko naprežanje grla, da ovaj zvuk neugodno dotiče naše uši i čitavu njihovu govoru daje neku posebnu, stranu boju. Budući da je ovaj zvuk učestao u semitskim jezicima, oni se ne mogu pravilno pisati pomoću latinskih slova ako ovaj njihov temeljni konsonant ne zabilježimo određenim znakom. Njegov arapski oblik ne bi nimalo smetao latinskome tekstu. Također može zarez izraziti vrijednost ع, pa tako npr. عقوبت 'ukubet, odnosno kazna; فاعل fa'yl, odnosno čineći, فعل fa'lun, itd.

د = ض.

Ovo je jednako težak i Arapima svojstven zvuk kod kojega u ustima zvuči to čvrsto *d* tako, da se čuje nešto od šušlavog zal ذ kao da se miješa. Turci i Perzijanci ga izgovaraju kao jednostavno *z*, no ni zvuk ni arapski korijeni koji su pisano ovim slovom ne mogu se ni na koji način brkati ni s jednim drugim slovom. Naši pak dijakritički znakovi, ako bi se koristili na drugačiji način, dostatni su i za označavanje ove razlike u slovu *d*.

د = ذ

Slovo koje u arapskome nazivamo *zal*, šušlavi je zvuk slova *d*, kao što ڤ nastaje iz *t*. Ovaj zvuk također imaju Englezi, ali se stapa sa sljedećim u *th*. Neke Grke može se čuti da tako izgovaraju *David*, kao kad bi se pisalo na arapskome ذاود. Zar ne možemo po uzoru na Arape isto naznačiti pomoću točke i u latinici?

h = χ

Istom točkom smještenom gore, kao i Arapi, i mi možemo pravilno razlikovati onaj osobit zvuk aspiracije, koji se od grčkog χ (*chi*) razlikuje u tome što se izgovara takoreći grgljajući, a sjećam se da je poznat i Španjolcima. Naime, oni tako izgovaraju *j*. Isto tako, poznat je i Armencima.

'h = τ

Grci su smatrali da *hak*¹²² ili aspirirani zvuk čak ne treba ni računati kao slovo, a većina naroda Azije i posebice Arapi običavaju aspirirati svoje glasove na tri različita načina tako, da iz same aspiracije stvorena raznolikost označava sasvim drukčije stvari, nerijetko međusobno suprotne. Ono što je Grcima *tihī hak*¹²³, a nama i Latinima jednostavno *h*, to je Arapima zvuk φ *he*, a od njega se razlikuje $'h = \tau$, kao što se grčko χ razlikuje od gore spomenutog $h = \tau$. Arapi izgovaraju pak tako da, poput glasanja stoke, čini se da izdišu zrak prije iz trbuha negoli iz grla – naime ovo se izgovara raširenim grlom, dok se χ ili njemačko *ch* izgovara stegnutim grlom. Odatle je jasno da postoje četiri aspirirana slova koja treba razlikovati, odnosno: **h, 'h, 'h, h**.

Ovo je dakle, uz spomenutih dvanaest vokala, pedeset *jednostavnih*, po mojemu sudu, i sasvim *različitih*, makar katkad međusobno vrlo sličnih, zvukova konsonanata, koje sam istančanim i vještim uhom mogao skupiti iz različitih jezika. Čini mi se da je preostalo jedva dvadeset glasova u svim jezicima svijeta, koji se ne podudaraju točno ni s jednim od ovih pedeset konsonanata.

Stoga imamo još ne gotove, glavne elemente univerzalne abecede, koji bi, s još nekoliko njih, zasad preostalih, bili dovoljni da pravilno oslikaju riječi svih naroda i da one budu vjerno ostavljene kasnijim potomcima. Ovo jedno preostaje zasad, da ove elemente,

¹²² spiritus.

¹²³ spiritus lenis.

prema našim načelima, dovedemo u pravilan red i usporedimo s glavnim jezicima, ostavljajući drugima na brigu pojedine zvukove preostalih naroda i abecede da ju usporede s ovom našom univerzalnom, i slova, koja si međusobno odgovaraju, da ih rasporede i popune.